

"...SOM EN SAGATIDS RELIK..."

Bergenske festningsverker som kulturminner

Mastergradsoppgave i Kulturvitenskap
Tony Jan Engelsen
Høsten 2009

Institutt for arkeologi, historie, kultur-og religionsvitenskap
Universitetet i Bergen

Forord

Da var dagen for innlevering endelig kommet, det gikk bra til slutt og oppgaven ble ferdig til fristen. Fulltidsjobb og mye annet har gjort det til at arbeidet med denne oppgaven har blitt en veldig lang affære, altfor lang kan man vel egentlig si.

Til tider har jeg resignert med at den aldri ville bli ferdig, men viljen til å fullføre har alltid dratt meg tilbake til slutt. Jeg har lært mye i løpet av arbeidet med oppgaven, ikke minst hvordan man oppfatter og ser på bygningene og stedene man omgir seg med til enhver tid.

Jeg vil takke veiledere Tove Fjell og Hans-Jakob Ågotnes for råd og ikke minst tålmodighet ovenfor min heller uvanlige og noe rotete arbeidsmåte. For utenom dette også Haci Akman og andre ansatte ved instituttet som har assistert meg på forskjellig vis gjennom årene, spesielt nå de siste månedene.

Da var det hele over og jeg kan nå endelig ta farvel med min studietid ved Universitetet i Bergen.

Bergen, November 2009

Tony Engelsen

Innholdsfortegnelse

Forord.....	3
Innholdsfortegnelse.....	4
Kapittel 1 – Innledning.....	6
I. <i>Problemstilling.....</i>	7
II. <i>Hvorfor en oppgave om bergenske festningsverker som kulturminner.....</i>	7
III. <i>Avgrensing og oppgavens struktur.....</i>	9
IV. <i>Metode.....</i>	11
V. <i>Litteratur og tidligere forskning.....</i>	11
VI. <i>Teoretiske perspektiver.....</i>	14
Kapittel 2 – Da kulturvernet kom til Bergen.....	17
2.1 <i>J.C.Dahl og nasjonalromantikken.....</i>	18
I. <i>Synet på festningsområdet gjennom tidene.....</i>	18
II. <i>Steinhallen på Holmen gjenoppdages.....</i>	19
III. <i>Det første restaureringsforsøket.....</i>	24
IV. <i>Forening til Norges Fortidsminnesmerkers Bevaring.....</i>	27
2.2 <i>Debatten rundt restaureringen av Håkonshallen og Rosenkrantzårnet.....</i>	29
I. <i>Debatt rundt framgangsmåter.....</i>	29
II. <i>Uenighet og stans i arbeidet.....</i>	32
III. <i>Ny start og avslutting av restaureringsarbeidet.....</i>	35
IV. <i>Rosenkrantzårnet.....</i>	39
2.3 <i>Oppsummering av kapittel 2.....</i>	42
Kapittel 3 – Fra bruksbygg til kulturminne.....	43
3.1 <i>Eiendomssalg og utbygging av Bergen Havn.....</i>	44
I. <i>Festningsområdet og økonomiske interesser.....</i>	44
II. <i>Nordnes og Fredriksberg.....</i>	45
III. <i>Bergarhus.....</i>	47
3.2 <i>Argumenter for og imot verning av festningen.....</i>	50
I. <i>Kommandanten og riksantikvarens innlegg i debatten.....</i>	50
II. <i>Kjøpmann Mowinckels innlegg.....</i>	55
3.3 <i>Ekspløsjonsulykken 1944.....</i>	56

<i>I. Verdenskrigen inntar Bergen</i>	56
<i>II. Gjenreisning og ny restaurering</i>	60
<i>3.4 Verneplan av 1996 og Landsverneplanen for forsvaret</i>	63
<i>I. Verneplanens innhold</i>	63
<i>II. Festningsverk til glede for alle</i>	69
<i>3.5 Oppsummering av kapittel 3</i>	73
<i>Konklusjon</i>	74
<i>English summary</i>	77
<i>Litteraturliste</i>	78

Kapittel 1 - Innledning

Denne oppgaven handler om de bergenske festningsverker og deres rolle som kulturminner. Fra Bergen bys opprinnelse og fram til i dag har det blitt oppført festningsverker av mange former og typer i byen og i nærområdet. Felles for dem alle er hovedoppgaven som går ut på å gi Bergen et tilstrekkelig forsvar mot et eventuelt fientlig angrep, hovedsakelig fra sjøsiden.

I korte trekk kan festningsverkene deles i to grupper, de nye og de eldre. Til de eldre regnes alt som er oppført fram til tidlig på 1800-tallet, dette gjelder hele Bergenhus området samt deler av Nordnes. Nesten samtlige av disse anleggene ble oppført i dansketiden, men enkelte deler hadde sin opprinnelse tilbake til det norske middelalderkongedømmet.

Til det som kan kalles de nyere festningsverkene må man se noe utenfor selve Bergen sentrum, langs fjordarmene som leder inn mot byen. Disse festningsverkene ble oppført i tiåret som ledet fram til unionsoppløsningen i 1905 og utgjorde ryggraden i den stasjonære delen av det norske forsvaret. De føyer seg inn som sluttkapitlet i en flere tusen års kontinuerlig utvikling innenfor festnings og forsvarsverker og er derfor arvtakerne til Bergenhus festnings opprinnelige rolle og hensikt. Anleggene ble nedlagt rundt 1960 og deretter forlatt, men forble i forsvarets eie og har siden lagt stort sett uforandret. I senere tid har Friluftsrådet overtatt kontrollene av områdene og de har dermed delvis fått funksjon som tur og rekreasjonsområder.

Utseendemessig vil nok Bergenhus festning og anleggene fra 1890-årene virke veldig forskjellige, kanskje til og med fullstendig ulike. Mange ser verdien i de monumentale festningsverkene fra dansketiden, men færre oppfatter nyere anlegg på samme måte. Felles for begge typer anlegg er at de utgjør forskjellige epoker innenfor samme tema, og begge er oppført i den stil og formspråk som i deres samtid ble sett på som den mest hensiktsmessige måten å bygge dem på.

I.Problemstilling

Som tema for denne mastergradsoppgaven har jeg valgt å se på festningsverker i Bergensområdet i lys av den moderne rollen som kulturminner.

Som hovedvinkling på dette temaet vil jeg se på de bevaringsforsøk og restaureringer som har blitt foretatt rundt Bergenhus Festning og den utenverker. Det er her en rekke spørsmål som kan stilles og videre diskuteres. Hvordan har de offisielle holdningene til festningsverkene som kulturminner forandret eller utviklet seg over tid?. Hva er bakgrunnen for de forskjellige bevaringsforsøkene?. Hva var de forskjellige aktørenes synspunkter og hvilke utfordringer har oppstått i deres arbeid med kulturminnene?. Det er flere typer utfordringer det her vil være aktuelt å se på. Blant annet de forskjellige konfliktene som har oppstått rundt hvorvidt noe skal vernes eller ikke. Videre hvordan det som er vedtatt bevart skal restaureres og hvordan det skal forvaltes etterpå.

Dette vil gjøres med utgangspunkt i den allerede tilgjengelige litteraturen og kildematerialet som finnes og som er relatert til temaet. Oppsummerende kan det derfor sies at problemstillingen i denne oppgaven i stor grad kan sies å være bakoverskuende og rettet mot et område som i dag er fredet. I korte trekk kan man si at oppgaven vil prøve å finne ut hvordan festningsverker i Bergen har gått fra å være rene militære bruksbygg til å bli fredede kulturminner.

II.Hvorfor en oppgave om bergenske festningsverker som kulturminner?

Som barn dro familien min hver sommer på ferie til min fars foreldre i solfylte Drøbak. Boligen deres ligger i Husvik, hvor man kan se rett over på Oscarsborg Festning midt ute i Oslo-fjorden. Denne festningen ble opprinnelig bygget i andre halvdel av 1800-tallet og min fars stefar var fungerende kommandant der på slutten av 1950-tallet. Han kunne være streng og temperamentsfull, men var alltid grenseløst raus mot meg og min søster. Like bak boligen lå også det nedlagte Kopås batteriet,

oppført i 1900 og fortsatt med det meste av bygninger og skyts inntakt.

Lengre oppe i skogen fantes også det såkalte Veisving batteriet og Seiersten Skanse fra 1880/1890-årene. Kopås batteriet fungerte som en lekeplass for meg og for hvert besøk dristet jeg meg som 7-8 åring lengre og lengre opp i skogen. Nye stillinger, bygg og ruiner ble oppdaget og satt på det mentale “kartet”. Oppdagelseslysten var stor og de forlatte restene av fortiden satte fantasien i sving.

Da min fars stefar døde i 1997 sluttet jeg å bli med til Drøbak og jeg har ikke vært der siden. Fra kun å være fjerne ferieminner fra barndommen på Østlandet, gikk gradvis øynene opp for lokale militære kulturminner som Bergenhus, Kvarven og Hellen, tilsvarende Oscarsborg, Kopås og Seiersten. Men synet på dem som lekeplasser var forlenget erstattet med det jeg så på som deres verdi som fornminner. Hvorfor jeg ikke hadde noe forhold til disse lokale anleggene som barn vet jeg dessverre ikke. Sannsynligvis kan det være at jeg ikke kjente spesielt til dem.

I voksen alder har jeg siden slutten av 1990-tallet også deltatt i restaureringsarbeidet på Tellevik Kystfort. Dette er et tyskbygget anlegg fra annen verdenskrig ved Nordhordalandsbroen i Åsane. Anlegget ble opprinnelig planlagt og prosjektert av den norske hæren på 1890-tallet. Dette var del av en foreslått utvidelse av det såkalte Håøy-avsnittet på andre siden av fjorden og det ble holdt liv i disse planene helt fram til 1920. Da Bergen ble okkupert i 1940 fant tyskerne disse planen og iverksatte dem selv. Fortet kan derfor sies å ha sin opprinnelse i begge “leirer”, noe som gjenspeiles i stiftelsens logo, den norske løven av 1844 som var i bruk fram til 1905. Som del av dette arbeidet har jeg også vært med på å kartlegg det meste som finnes av festningsverker og militære kulturminner i Hordaland, både norske og tyske.

I 2005 ble jeg også valgt som nestformann i Stiftelsen Tellevik Kystfort, som nå organiserer driften av dette åpne museumsområdet. Dette har gitt meg ett større og inngående innblikk i offentlig forvaltning av kulturminner, både i hvordan dette debatteres og gjennomføres. Videre også hvordan synet på dette er i politiske miljøer og hvordan dette systemet fungerer. Dette kan sies å være både på godt og vondt, og har utvilsomt formet mitt syn på dette fagfeltet.

Min universitetsutdannelse har hovedsakelig vært ved fagene historie, kunsthistorie

og kulturvitenskap. Innenfor kulturvitenskap har jeg interessert meg spesielt for museologi og kulturminnevern, noe som igjen har ledet fram til denne mastergradsoppgaven. I kunsthistorie skrev jeg også en oppgave i mellomfag som omhandlet festningsarkitektur i Bergen.

Sett i forhold til andre deler av landet har det ofte virket på meg som om at det i Bergen lenge har vært en generell apati mot mye av det som kan kalles militære kulturminner. Årsakene til dette kan sikkert være mange. Fra mitt eget ståsted ser dette ut til å muligens henge sammen med en generell kortsiktighet og handlingsvegring som ofte ser ut til å herske i denne delen av landet. Dette er uansett noe som vil bli kommet tilbake til forskjellige steder i oppgaven. Som ett resultat av denne livslange interessen har jeg derfor bestemt meg for å skrive om disse bergenske festningsverkene i deres rolle som kulturminner og hvordan de har tatt steget “fra bruksbygg til museumsbygg“.

III. Avgrensning og oppgavens struktur

Da det i Bergen og omegn finnes et veldig stort antall festningsverker av varierende størrelse og opprinnelse vil det være nødvendig å begrense oppgaven geografisk sett. Den vil konsentrere seg om begrensede områder som innbefatter et antall norskbygde festningsverker i selve bergensområdet. Til festningsverkene i Bergensområdet regnes de eldre som finnes på Bergenhusområdet og på Nordnes, samt de nyere anleggene på Kvarven, Hellen og Sandviksfjellet fra 1890-årene.

Grunnet litteraturbegrensinger og innsnevring av temaet, vil oppgaven konsentrere seg om de eldre festningsverkene i selve Bergen sentrum. For utenom historisk litteratur er det skrevet veldig lite kulturminnemessig om festningsverkene som ble oppført på 1890-årene og framover. De fleste av disse kan sies å være på det punktet hvor det diskuteres hvorvidt det som fortsatt finnes skal bevares og eventuelt hvordan dette skal gjøres. Dette kan sies å være det punktet hvor Bergenhus Festning var på for rundt hundre år siden. Oppgaven vil derfor konsentrere seg om det som allerede er bevart og veletablert innenfor kulturminnefeltet, som i dette tilfellet betyr Bergenhus

festning og diverse mindre festningsverker på Nordnes-halvøyen.

Kartet viser et utsnitt av Bergen sentrum og plasseringen av de eksisterende festningsverkene (samtlige understreket) som denne oppgaven vil omhandle.

Til slutt kan det føyes til at oppgaven vil begrenses til det på nåværende tidspunkt eksisterende festningsverker. Skanser, batterier og murer i Bergen sentrum som har måttet vike for nybygging og tidens herjinger er definitivt interessante, men må kunne karakteriseres som tapte kulturminner. Disse faller derfor også utenfor oppgavens område.

Denne oppgaven vil hovedsakelig være kronologisk gjennomført. Den begynner med eldre tiders festningsverker og bygg, ser på bevaringsforsøk og hendelser rundt dem, og avslutter med å se på deres nåværende tilstand og bruk. Innenfor det enkelte kapittel vil gjennomgangen og oppbyggingen av stoffet så langt det er mulig også framstilles kronologisk for å unngå forvirring og uklarhet.

Kapittel 2 tar for seg det man kan kalle fornminnevernets opprinnelse i Bergen, hvor bevaring og restaurering av Håkonshallen på Bergenhus Festning kan karakteriseres som selve utgangspunktet. Videre hvordan restaureringen av hallen ble gjennomført og avsluttet. Kapittel 3 tar for seg de hendelsene og debatten rundt vernet av det som er den bygningsmessige rammen rundt Håkonshallen, selve Bergenhus Festning. Dette strekker seg fra salget av deler av festningen tidlig på 1900-tallet og fram til verneplanen over 80 år senere som har gitt den status som nasjonalt festningsverk og

dermed satt et permanent vern rundt området.

IV. Metode

Formålet med denne oppgaven er å se på bergenske festningsverker i lys av deres rolle som kulturminner, med konsentrasjon på prosessen som har gjort dem til nettopp dette. Med andre ord hvordan de har tatt steget fra å være bruksgjenstander til å bli kulturminner. Arbeidsmåten har hovedsakelig vært gjennomgang av og arbeid med bøker og andre kilder, samt egen befarings av omtalte områder. Som metodemessig innfallsvinkel har jeg valgt å bruke kildegransking og teksttolkning. Hovedsakelig har dette vært basert på deler som kan finnes i Knut Kjeldstadlis bok om historiefaget *Fortiden er ikke lenger hva den var*, samt noe fra Anne Eriksens *Topografenes verden og Historie, minne og myte*. Ingen av disse er rene metodebøker, men inneholder kapitler hvor metode og teoretiske innfallsvinkler diskuteres. Da oppgaven omhandler et tema rundt historie og kulturminner har det derfor virket naturlig å benytte seg av akkurat disse bøkene. Arbeidsmetodene rundt litteraturen har i stor grad vært en enkel affære. De skriftelige kildene har enten vært lånt eller kjøpt og deretter gjennomgått.

Etiske problemstillinger har det vært relativt lite av, materialet er stort sett skriftlig og det har ikke vært foretatt noen intervjuer, verken muntlige eller skriftlig.

Eneste punkt kan muligens være at noen kan ende opp med å bli framstilt i dårlig lys, men dette vil i så fall ha vært mer som resultat av deres eget arbeid eller mangel på sådan.

V. Litteratur og tidligere forskning

Tidligere forskning innenfor feltet festningsverk er noe begrenset. Det meste som finnes er historikk og omhandler veldig lite rundt selve kulturdelen. Ett unntak er Stangeland og Valebrokks *Norges bedste værn og fæste* fra 2001. I bokens forord kommenteres akkurat dette punktet på følgende måte:

"Mye av det som finnes av festningshistorie er utgitt for lenge siden, det er ofte skrevet av eldre offiserer og kan være ganske utilgjengelig for moderne mennesker uten kunnskap om antikvariske kanoner og militær strategi. Vi har derfor forsøkt å vinkle stoffet på en annen måte i håp om nå en lesergruppe som snarere ser festningene som en viktig del av vår historie og kulturarv."¹

Generell forskning rundt kulturminner finnes det riktignok mye mer av. Et godt eksempel på dette er *Kulturarv og vern* fra 1988, skrevet av Dag Myklebust(red). Denne boken består av en samling artikler som omhandler en rekke tema rundt kulturminner og bevaring, deriblant prosessen rundt Håkonshallen i Bergen. Den har derfor vært til stor nytte for meg i arbeidet med å skrive denne masteroppgaven. Myklebust har også skrevet flere relaterte artikler av kulturhistorisk art i Fornminneforeningens årbøker som har vært til nytte, da spesielt nr.147 (1993) og nr.153 (1999). Myklebust har også skrevet en artikkel kalt *Kulturminnevernets begrunnelse – en pest eller rett og slett bare en plag* hvor han diskuterer selve opphavet til kulturminneideologier og hva som er bakgrunnen for dem.

Haakonshallen skrevet av Einar Lexow i 1929 har vært en viktig kilde for selve restaureringsprosessen rundt dette bygget. Den gir en relativt kronologisk og detaljert framstilling av dette arbeidet og det virker som om forfatteren har veldig god kjennskap til selve arbeidet og en del av dem som gjennomførte det. Lexow var ansatt som inspektør ved Håkonshallen fra 1919 til 1931 og var på et tidspunkt formann i Fortidsminneforeningen i Bergen. Han har sannsynligvis selv møtt mange av dem som var hovedfigurene i arbeidet rundt dette bygget. Dette har sannsynligvis også til en viss grad farget framstillingen som gis i denne boken da de interne stridighetene både i restaureringsarbeidet og foreningen ser ut til å ha vært veldig markant til tider. Gerhard Fischers *Norske kongeborger bind 2* fra 1980 gir en mer arkeologisk framstilling av Håkonshallen og Bergenhus, med hovedvekt på forfatterens arbeid og restaurering av dette området. På mange måter kan denne boken sies å være et førstehåndsdokument om temaet da Fischer var en av dem som ledet restaureringsarbeidet på Bergenhus Festning etter andre verdenskrig.

Hans-Emil Lidén har skrevet to bøker med relasjon til Bergenhus, *Fra antikviteten til*

¹ Stangeland/Valebrokk 2001, S.11

kulturminne – Trekk fra kulturminnevernets historie i Norge fra 1991 og *Nicolay Nicolaysen – Et blad av norsk kulturminneverns historie* utgitt i 2005. Begge bøker er i stor grad fagfeltshistorie, den første beskriver kulturminnevernets utvikling i Norge og den siste er en fagmessig biografi om en person som regnes for å være en av skaperene av det norske fortidsminnevernet. Bøkene kan sies å utfylle hverandre og gir inngående beskrivelser av trekk og utviklinger innenfor dette feltet. Lidén er selv ansatt ved Riksantikvaren og professor i arkitekturhistorie og bygningsvern.

Blandt de mer historiske framstillingene av Bergenhusområdet som kan nevnes er Ragnvald Roscher-Nielsens *Bergenhus og dets festningsverker* fra 1972. Denne boken gir en kronologisk historisk fortelling og forfatteren er også tidligere kommandant ved festningen. Boken *Bergenhus – på kryss og tvers* fra 1998 er også skrevet av en tidligere kommandant ved festningen, i dette tilfellet Ola Litleskare. For utenom en historisk framstilling behandler den også enkeltbygg på området i en mer detaljert grad enn de fleste andre verk. Forfatteren har også sterke meninger om temaet og legger heller ikke skjul på dette i teksten. Den allerede omtalte *Norges bedste værn og fæste* inneholder også en relativt rik og oversiktelig historisk framstilling i tillegg til å se på festninger fra et kulturminnesynspunkt.

Det lille heftet *En festning i utvikling og forandring – Bergenhus 1646-1996* utgitt av Forsvarets Bygningstjeneste og Bryggens Museum gir en kortfattet kartografisk gjennomgang av festningens historie gjennom 350 år samt noe generell historikk.

For utenom dette har det på forskjellige tidspunkt også blitt gjort mindre bruk av diverse andre bøker innefor kulturminnevern og historie. Disse har i motsetning til allerede nevnte bøker fungert mer som perifere referansepunkter og innføring i forskjellige relaterte temaer. De bør derfor ikke sees på som hovedkildemateriale i denne oppgaven men er selvsagt listet i kildehenvisningen.

Billedmaterialet i oppgaven kommer fra egen samling. Hovedsakelig er de eldre bildene gamle postkort som er kjøpt på forskjellige antikvariater og internett. Bildene fra andre verdenskrig stammer fra to forskjellige samlinger med fotografier fra tyske soldater stasjonert i Bergen, begge er kjøpt på internett. Kart er selvlaget ut ifra kart som finnes i bøkene skrevet av Harris og Bjørsvik. Nyere fotografier har jeg tatt selv.

VI. Teoretisk perspektiver

De teoretiske perspektivene som ligger til grunn for denne oppgaven tar i stor grad sin opprinnelse fra flere av Dag Myklebust sine artikler om kulturminnevernet.

Hovedsakelig er kjernen av disse perspektivene hentet fra Myklebusts artikkel *Kulturminnevernets begrunnelse – en pest eller rett og slett bare en plage?*.

Artikkelen diskuterer i utstrakt grad hva som er definisjonen for et kulturminne og hvordan dette er et foranderlig begrep som flere ganger har blitt revurdert og som ikke er statisk.² Han hevder at forutsetningen for å skjønne hva kulturminnevern er betyr at man må forstå hva et kulturminne er, noe som igjen henger sammen med selve definisjonsspørsmålet.³ Myklebust oppsummerer selv sitt grunnsyn på kulturminnevernet i tre hovedpunkter:

- Intet objekt er et kulturminne før det er sanset og fortolket som sådan.
- Kulturminnevern er administrasjon av endring.
- Kulturminnevern er ressursforvaltning.⁴

Det poengteres at det er det sansende menneskes kunnskap, erfaring og verdisyn som setter det i stand til å forstå hva et objekt er, dets alder, sjeldenthet og hvor representativt det er. Videre hvordan objektet kan tillegges verdi ut ifra denne kunnskapen og fra hvilke kriterier det forvaltes. Gjennom bevaring kan det sansende menneske tilfredstille sine egne og andre menneskers behov for og ved formidling skape forståelse dette.⁵

Videre hva som ligger som den underleggende begrunnelse for selve kulturvernet, noe Myklebust kategoriserer i fire kategorier:

-Negasjonsbegrunnelsene, at kulturminnevernet begrunnes i utgangspunktet at det ikke fantes og at det en viktig faktor for å gi samfunnet et grunnleggende fundament og opphav. På mange måter kan dette oppsummeres i utsagnet at man ikke helt skjønner verdien av noe før det nesten er tapt.

-Paradigmebegrunnelsene, at vernet begrunnes i en spesiell gruppes sterke interesse for vern med begrunnelse for å styrke eller bevare sin egenart.

2 Myklebust 2002, S.9-10

3 Myklebust 2002, S9-10

4 Myklebust 2002, S.9-10

5 Myklebust 2002 S.10

-Metaforbegrunnelsene, at det brukes billedbegreper som begrunnelse for vern fordi det ikke kan uttales i klartekst.

-Nyttebegrunnelsene, at å verne noe spesifikt begrunnes ut ifra objektets verdi, dette kan være alt ifra økonomisk til symbolsk.⁶

Myklebust nevner også en lang rekke med kriterier som sees på som grunnleggende for definisjonen og begrunnelsen rundt hva som er et kulturminne og hvordan dette kan begrunnes. Han lister også opp en rekke med grunner til årsaker og hvorfor man tar vare på kulturminner og kulturmiljøer på side 14, på mange måter kan dette fungere som en referanseliste ved en motivforklaring.⁷ Han ser videre på kulturminner som kilde til opplevelser og at de fyller ulike behov hos mennesker. De kan gi følelse av tid og rom, og kan gi en opplevelse av fortiden som utvider vår forståelse. De kan også gi følelse av tilhørighet, skape nysgjerrighet og fungere som bro mellom nåtidens og fortidens levemåter.⁸ Dette er teorier og utsagn som muliggjør en analyse av bergenske festningsverker som kulturminner og hvordan de har blitt dette.

I Kjeldstadli's bok *Fortida er ikke lenger hva den en gang var* nevnes det flere eksempler på årsaks og motivforklaringer, elementer som er nødvendige for å analysere de forskjellige aktørenes handlinger. Med motivforklaringer tenkes en måte å finne fram til det å forstå hva som ligger bak en handling, hvorfor akkurat en spesifikk handling skjedde.⁹ Ett annet begrep er funksjonsforklaringer, med dette menes det at et fenomen er del av en større helhet og hvordan man igjen kan forstå dette. Etter forskjellige kompleksitetsgrader.¹⁰ Han nevner blant annet også hvordan fortiden kan rekonstrueres, det å prøve å finne fram til en faktisk virkelighet. I tillegg også hvordan å finne mønstre som man kan trekke konklusjoner og sammenhenger ifra.¹¹

Kjeldstadli har også ett kapittel om hvordan å analysere bilder som kilde. Han går her inn på forskjellige måter å fortolke samt å kunne lese ut ifra motivet som er avbildet hva som er prøvd vist med det. Det nevnes at bilder velges ut ifra pedagogiske,

6 Myklebust 2002, S.11

7 Myklebust 2002, S.14

8 Myklebust 2002, S.14

9 Kjeldstadli 1992, S.243

10 Kjeldstadli 1992, S.244-250

11 Kjeldstadli 1992, S.201-207

estetiske og underholdende kriterier, samt at de kan også fungere som selvstendige kilder til kunnskap.¹² Man kan få tak i opplysninger fra bilder som kanskje ikke nødvendigvis finnes i skrevne kilder samt at de kan gi utdyping til akkurat disse. Kjeldstadli poengterer at bilder og fotografier ikke bare er avbildninger av virkeligheten, men er fotografens valg til utsnitt av nettopp denne virkeligheten.¹³

Boken *Historien in på livet* av Eriksen, Garnert og Selberg diskuteres det hvordan historien gjøres til en del av samtiden og hvordan minnene om den oppleves. Spesielt Selbergs kapittel rundt Tradisjon, Kulturarv og Minnepolitikk har relevans for denne oppgaven gjennom beskrivelsen om hvordan faste verk som bygninger, steder og andre kulturminner får status som kulturarv. Videre hvordan disse faste kulturminnene fylles med symbolsk innhold og hvordan definisjonen kulturarv påvirker et sted gjennom at det blir gitt en ny betydning.¹⁴ Selberg nevner også enkelte trekk rundt oppblomstring av interessen rundt kulturarv påvirkes av strømninger eller i samfunnet. Fortidens minner blir en form for trygghet i tider med usikkerhet og omveltninger, de gir en form for forankring og identitet. Samtidig kan de bli mindre viktig i perioder med stor framtidsoptimisme, da de minner om det gammeldags og ting man vil forlate.¹⁵ Det nevnes også hvordan historie og fortid gjenfortelles og formidles, tildels gjennom minner og erindring. Videre hvordan dette forsterkes gjennom besøk av historiske steder og hvordan man da opplever dem sterker gjennom bevissthet om deres fortid.¹⁶

12 Kjeldstadli 1992, S.189

13 Kjeldstadli 1992, S.197

14 Eriksen, Garnert, Selberg 2002, S.15-16

15 Eriksen, Garnert, Selberg 2002, S.13-15

16 Eriksen, Garnert, Selberg 2002, S.20-22

Kapittel 2 - Da kulturvernet kom til Bergen

Dette kapitlet vil ta for seg de bevaringsforsøk som har blitt foretatt på Bergenhus festning og den debatt som har forekommet rundt dem i den andre halvdel av 1800-tallet. Første vil det vises til korte trekk ifra tiden før bevaringstanken oppstod for å vise utvikling og sammenheng. Deretter en gjennomgang av hvordan bevaringstanken ble til, noe som i dette tilfellet er av både lokal og nasjonal karakter, og videre den lange restaureringsperioden som fulgte. Hensikten med dette er å finne ut hvordan de involverte aktørenes holdninger og synspunkter til bevaringsspørsmålet rundt Bergenhus og dets utenverker har forandret seg over tid. Samtidig også utfordringer som har oppstått rundt aktørene og de forskjellige partene. Så langt som det er mulig vil aktørenes egne ord bli sitert, da dette gir et bedre innblikk i de tanker de hadde og den argumentasjon som ble ført. Nødvendigvis vil det være lange perioder hvor det ikke skjedde noe som er relevant for kapitlet, disse vil bli gjennomgått kort for å unngå avsporing av hovedmaterialet.

2.1 - J.C. Dahl og nasjonalromantikken

I. Synet på festningsområdet gjennom tidene

Kongsgården på Holmen regnes som den norske kongens hovedsete i middelalderen, og Bergen det nærmest man på dette tidspunktet kunne kalle en hovedstad i riket. For utenom flere kirker og festningsverker var det største byggverket på kongsgården en stor steinhall oppført av Håkon Håkonson i 1261. Denne hadde funksjon som kongelig residens, representasjonsbygg og festhall, samt et symbol på kongens makt. Et annet viktig byggverk var det såkalte “kastellet ved sjøen“, et høyt festningstårn plassert like ved inngangen til kongsgården.¹⁷

Etter at Håkon Magnussen i 1299 lot seg krone i Oslo og personalunionene med Danmark og Sverige oppstod, gikk maktens tyngdepunkt fra Vestlandet og over til Østlandet. Kongens hovedsete ble nå i større grad Akershus i Oslo og Bergen mistet dermed sin rolle som tilnærmet hovedstad i riket.¹⁸ Kongsgården på Holmen forble i sin rolle, men hadde mer eller mindre stagnert utbyggingsmessig, og uten kongen til stede ble den mindre viktig. År med pest, ufred, brann og herjing satte også sitt preg på området som gradvis begynte å forfalle. Etter hvert som århundrene passerte, gikk den store steinhallens bruk og opprinnelse gradvis i glemmeboken. Selv om den forble et av de største individuelle byggverk i Bergen inntil nyere tid, så ser kunnskapen om den ut til å ha vært relativt begrenset.

I regnskaper og brev på 1500 og 1600-tallet kalles den skiftende for “den store sal“, “den gamle sal” og “langhuset“, mens Absalon Pedersøn Beyer i 1567 kaller den for “den store lange sal” og føyer til i sin beskrivelse av byens fornminner at den uten tvil opprinnelig hadde blitt oppført av Kong Øystein.¹⁹ Byggets rolle på dette tidspunktet er noe diffust ut ifra det begrensede skriftlige materialet som fortsatt finnes, men det spekuleres i at den hadde rolle som lagerbygg og muligens til tider også bolig. Kastellet ved sjøen hadde også i stor grad forfalt og ble sterkt ombygget og utvidet i løpet av 1500-tallet, hvor lensherren Erik Rosenkrantz stod for de mest omfattende forandringene i perioden 1562-1567.²⁰

17 Stangeland/Valebrokk 2001, S.25

18 Stangeland/Valebrokk 2001, S.27

19 Lexow 1929, S.52-64

20 Stangeland/Valebrokk 2001, S.31

Etter hvert som årene gikk forfalt steinhallen gradvis og tilslutt ble restene av taket og gavlene fjernet. Deretter ble den inkorporert i selve festningsverkene som en del av den indre muren i Bergenhus festning. I vekselvise perioder var det utplassert skyts i den og et antall soldater hadde satt opp forlegningshytter i det nå åpne bygget. Noe senere ble den tatt i bruk som festningens kornmagasin og det var denne rollen den kom til å ha helt fram til 1800-tallet, riktignok med nybygget tak i tidsmessig stil. Edvard Edvardsen skriver om den i sine Bergensbeskrivelser fra 1674 og 1694 hvor det nevnes at den ble kalt "kirken", sannsynligvis på grunn av de høye spissbuede vinduene, men han var av den mening at den kanskje kunne være den steinhallen som Håkon Håkonsen hadde bygget i eldre tider. Helt sikker i sin sak var han nok ikke da han senere nevner at den kanskje opprinnelig hadde vært en kirke. Dette ble senere gjentatt av Ludvig Holberg da han skrev sin Bergensbeskrivelse i 1737.²¹

At hallen eller "kirken" som Håkon Håkonson hadde oppført nå fungerte som kornmagasin ble ikke sett på som et problem av verken Edvardsen eller Holberg. Bevaringstanken for gamle monumenter var fortsatt ukjent, og som Lexow selv skriver i sin bok; "For en slik tanke var tiden endnu ikke moden".²² Fra et kulturminneståsted kan man ut i fra dette trekke slutningen at konseptet om et kulturminne ikke eksisterte, i allefall ikke slik vi er vant med det idag. At Edvardsen og Holberg nevner detaljer om eldre bygg i sine verk kan hentyde til en viss historisk interesse hos dem begge og en viss viten om at byggene hadde hatt sin egen spesielle betydning tidligere. Tanken om at dette var noe som gjorde byggene unike og verneverdige ser derimot ikke ut til å være til stede. Lidén nevner at det på dette tidspunktet allerede fantes en viss interesse for det som ble karakterisert som "oldsaker", hovedsakelig grunnet i en gryende interesse for historie da disse var levn av nettopp dette. Det historiske grunnsynet, at alle hendelser er unike og at utviklingen gikk framover, var på dette tidspunktet nettopp blitt til.²³ Men synet at disse "oldsakene" nødvendigvis var verdt å bevare kan ikke på dette tidspunktet sees i moderne forstand.

II. Steinhallen på Holmen gjenoppdages

Den gamle hallen kan sies å ha blitt "gjenoppdaget" i 1839 av den kjente maleren

21 Lexow 1929, S.70

22 Lexow 1929, S.70

23 Lidén 1991, S.14-23

Johan Christian Dahl da han besøkte Bergen og bodde hos sin venn Lyder Sagen. Dahl var opprinnelig født og oppvokst i Bergen, hvor han i ung alder hadde gått på tegneskole hos den kjente tegneren Johan Dreier og siden dratt til København. Senere ble han professor ved kunstakademiet i Dresden og regnes som en av grunnleggerne av den norske nasjonalromantiske malerkunsten. Han gjorde inngående studier av gammel byggekunst i Bergen under sine besøk på 1830 og 1840-tallet. Spesielt byens kirker var av stor interesse, men gradvis fikk han også øynene opp for det han kalte “restene av det gamle kongeslottet, hvor en del var i bruk som magasin”.²⁴

Deler av Bergenhus Festning sett fra Vågen tidlig på 1800-tallet. Håkonshallen kan her sees til venstre på bildet uten det karakteristiske taket som den har i nåtiden, mens Rosenkrantzårnet i litt mer kjent stil kan sees til høyre. Det var slik området så ut da J.C.Dahl og Lyder Sagen foretok sine vandringer; og det er slik man kan anta at det vekket Dahls engasjement. Bildet er fra ett postkort av ukjent datering, sannsynligvis ett nyere trykk av gammelt motiv.

Sagen hadde tidligere nevnt hallen i sine beretninger om Bergen i 1824. Han påpekte at den gamle magasinbygningen på Bergenhus ikke var, som noen trodde, restene av den gamle Apostelkirken. I stedet var han av den oppfatning at den sannsynligvis hadde vært en steinhall reist av Kong Øystein og brukt som et slags rådhus. Utover dette ble ikke bygget på dette tidspunktet tillagt noen spesiell viktighet av Sagen eller noen andre.

²⁴ Lexow 1929, S.80

Alt dette forandret seg etter at Dahl fikk øynene opp for området og hans entusiasme gradvis vekket Lyder Sagen på deres befaringer rundt på festningsområdet. Sagen skriver at Dahl ved flere anledninger stanset ved hallen og utbrøt i entusiasme “Men kan De da see Dem møt paa dette herlige Værk?”²⁵

Sagen nevner følgende om sine befaringer med Dahl:

Paa Tomterne herde vandrede jeg stundom med vor berømte Landsmand Prof.Dahl i afvigte Sommer (1839). Med levende Interesse og stor Kyndighed betrauede og undersøkte han de to mærkværdigste Levninger af Kongsgaarden. Hans grundige Indsigt i den gamle gotiske Bygningskonst havde jeg længe kjendt og beundret, og anmodede ham derfor om Tegning og Beskrivelse af disse Fortidsminder...²⁶

Sagen hadde samtidig arbeidet med en artikkel om Bergens fortidsminner, til dels omskrevet etter Dahls besøk ble den publisert i tidsskriftet *Urda* i 1840 med tittelen “Historisk vandring i Bergen og dens nærmeste Omegn”. Her skriver han i det som kan karakteriseres som tidsriktige og nasjonalromantiske vendinger:

Det har altid været med en vis vemodig Følelse, jeg har vandret om paa Steder i min Fødebye, hvis Navne have mindet mig om, at de engang betrådtes af Konger og Jarler, og vare de berømmelige Skuepladse for Oldtidens kraftige Daad og en forsvunden glans, men hvis Erindring nu saa ganske er tabt blant Folket, for hvem det ene Sted er som det andet, og hvis Blik endog tankeløst glider hen over de Levninger fra en store Tid, som dog endnu findes iblant os.²⁷

Grunnideen rundt restaurering av gamle byggverk hadde på dette tidspunktet eksistert i ett par tiår ellers i Europa, men i Norge var det en nesten ukjent tanke. I mange tilfeller gled den også for en periode sammen med gryende nasjonalisme, “folkeånd” og drømmer om fordums storhet, som rester av fortidens monumentale byggverk ble regnet som de tydeligste tegn på.²⁸ I stor grad regnes det med at nye land og stater så

25 Lexow 1929, S.85

26 Lexow 1929, S.82

27 Lexow 1929, S.82

28 Lidén 1991, S.22-23

på den gotiske arkitekturen fra middelalderen som noe det kunne skapes en ny og til dels nasjonal identitet ifra og som kunne overgå den klassisk inspirerte arkitektur og stilart som hadde vært sterkt utbredt siden renessansen og populær blant konger og keisere.

Lidén beskriver Dahl som en nasjonalromantiker på det bevaringsmessige området, preget av tysk tenkning rundt fortidsminnene som materielle uttrykk for "folkeindividualiteten", på samme måte som folkekunst og diktning. Å finne tilbake til disse fortidens verdier, redde dem og røske dem fram fra glemsel og ødeleggelse utgjorde del av det som ble sett på som kjernen i et nasjonalt gjenreisningsarbeid.²⁹ Dahl hadde selv tilbrakt lengre tid i Tyskland og hadde blitt eksponert for mange av de nye ideene og tankene som gjorde seg gjeldende der.³⁰ Så og si samtlige av de arkitekter, historiker, arkeologer og kunstnere som involverte seg i kulturminnevernarbeid på 1800-tallet hadde lengre studietid i utlandet. Ofte var dette spesielt i Tyskland og Frankrike, og de ble tydeligvis farget av de syn og retninger som gjorde seg gjeldene innenfor dette gryende faget i disse landene. På mange måter kan man si at da de dro hjem til Norge tok de utlandet med seg og ville forme de lokale forhold deretter, noe som kan sies å ikke har vært uvanlig innenfor mange forskjellige felt og områder både før og siden.

Ved å rette søkelyset over på norske forhold kan man se at den norske middelalderen ble til stor interesse for Dahl, da den representerte en tid hvor landet var et selvstendig rike, og ikke underlagt en union styrt av Danmark, eller som fra 1814, Sverige. Tanken bak dette var at det måtte kunne være mulig å finne fram til noe spesielt norsk som hadde eksistert som del av Norgesveldet i middelalderen, i dette tilfellet innenfor arkitektur og byggekunst. Kunsthistorikeren Myklebust nevner i boken *Kulturvern og arv* det han karakteriserer som en grunnekkjennelse for å bedre forstå utviklingen av kulturminnevernet, at det til enhver tid er den gjeldende historieforståelse som er styrende for hvordan kulturminnevernet arter seg.³¹ Med en sterk interesse for Norge i middelalderen i samtiden, bør det kanskje ikke være rart at de første byggverk som ble sett på som interessante fra det som var et kulturminnevernstandpunkt i startfasen, var nettopp bygg fra middelalderen.

29 Lidén 2005, S.231

30 Lidén 1991, S.25

31 Myklebust 1988, S.25

Til og begynne med var det stavkirkene som fanget Dahls interesse, da Norge var ett av de få land i Europa hvor det fantes middelalderske trekirker i stort omfang førte hans arbeid til interesse for dem utenfor landets grenser også. Dahls videre interesse for kongshallen og Nidarosdomen regnes for å være en milepæl innenfor norsk kulturvern da det representerer steget fra nedtegning /dokumentering og videre til diskusjon rundt aktiv bevaring/restaurering.³² At nettopp den gamle kongsgården i Bergen var av så spesiell interesse for Dahl som nasjonalromantiker er kanskje ikke så rart. Som middelaldersk kongssete og en av landets største ikke-geistlige bygninger fra nettopp denne perioden, glir den relativt godt inn i den filosofi som regnes for å ligge til grunn for nasjonalromantikken. Flere forfattere som både Myklebust og Lidén nevner også at dette kan sees i lys av Dahls bakgrunn som maler og at han så sterke pittoreske kvaliteter i bygget, kanskje også på mange måter i tråd med eller inspirert av den nasjonalromantiske fascinasjonen for ruiner og ruinidyll. Lidén poengterer på akkurat dette feltet at Dahl som kunstner var spesielt opptatt av selve opplevelsen rundt fortidsminnene og at de følelsene byggene gav ham som maler var viktigere enn det rent intellektuelle.³³

Som Myklebust påpeker var Dahl kunstner, ikke vitenskapsmann eller organisator.³⁴ Han ville at bygg som dette skulle bevares, men ikke rekonstrueres.³⁵ Grunnen til dette kan muligens henge sammen med nøyaktig de følelsene disse byggene vekket i ham. Ved en rekonstruksjon ville denne sansynligvis forsvinne. På en måte kan man da si at det autentiske eller ektheten ved bygget ville være vekk i hans øyne, opplevelsen av dem ville være betraktelig mindre og ringere. Lidén og Myklebust hevder at Dahl på grunn av dette på mange måter representerte ett veldig moderne vernesyn som til stor grad fortsatt er gjeldende; gamle bygg skulle bevares og istandsettes slik de var overlevert fra fortiden, ikke rekonstrueres tilbake til et ideelt tenkt tidligere tidspunkt.³⁶

Ut ifra Myklebusts begrep om hvordan et kulturminne blir til kan man si at dette

32 Lidén 1991, S.26

33 Lidén 2005, S.231

34 Myklebust/Fornminneforeningens årsbok 1993, S.39

35 Lidén 2005, S.231

36 Myklebust/Fornminneforeningens årsbok 1993, S.39. Lidén 1991, S.27-28

punktet representerer startpunktet for Bergenhus festning som kulturminne³⁷. Ved Dahl "oppdagelse" og nye forståelse for den gamle hallen kan man si at han både sanset og fortolket det som et kulturminne, noe ingen før ham hadde gitt uttrykk for på samme måte. Vel og merke er det her snakk om enkeltbygg innenfor festningsområdet og ikke hele festningen. Den hadde i seg selv liten eller ingen interesse blant de tidlige kulturminnevernerne, noe som ser ut til å ha sin årsak i det ideologiske grunnlaget for det tidlige fornminnevernet. Ut ifra det man kan lese i samtlige framstillinger i kildelitteraturen var det middelalderen og dens verk som var av hovedinteresse, de mellomliggende periodene var det liten forståelse for. Middelalderen passet inn i det nasjonalromantiske bildet og dermed også de som var inspirert av disse strømningene, noe de fleste av de tidlige fortidsminnevernerne ser ut til å ha vært. Lidén påpeker at Dahls arbeid med å framheve kulturminner fra middelalderen sannsynligvis kan være en del av grunnen til hvorfor akkurat denne perioden fikk så stor betydning for det tidlige kulturvernet.³⁸

III. Det første restaureringsforsøket

I 1841 publiserte Dahl en artikkel kalt "Indbydelse til Restauration af den gamle Kongehal i Bergen" i Bergens Stiftamtstidende. Den var formet tilnærmet som et opprop og Dahl håpet på denne måten å fange interessen til byens befolkning og få dem med på hans ide om å restaurere hallen. Selve teksten er utformet i relativt sterke følelsesmessige, men også veldig tidsriktige ordelag:

De store Mænd i Stat og Kirke, i Krig og Fred, der have været deres Tidsalders Ledestjerner og Nationens Hæder, træde atter levende fram for os fra deres længstforvunnende Old; ja de tale til os ikke alene igjennem Historiens overleverede Blade, men igjennem deres egne sekelvarige Værker, som vi daglig kunne have for øie. Deres Navne skulle glæde og trøste Nationen, de skulle oppmuntre os til store og ædle Handlinger, og vi, i den taknemmelige Erindringer om Forfædrenes Værk, skulle for vore Efterkommere vedlikeholde deres Minde, ved at opfriske de henblegnende Farver paa deres gamle Vaabenskjolde.³⁹

37 Myklebust 2002, S.9

38 Lidén 2005, S.238

39 Lexow 1929, S.91

Dahl henviser her til det som kan karakteriseres som gammel storhet og forfedrenes bedrifter, i en skrivemåte som kan sies å stå i tråd med de nasjonalromantiske idealer som han i lys av sitt yrke som maler i aller høyeste grad var en tilhenger av. Liknende kan sees i en tekst skrevet av dikteren Andreas Munch ti år senere, men han avsluttet i tillegg med at "...kan ikke Hallen nu restaureres, lad den idetmindste ryddeligjøres. Bedre en Ruin, aaben for Himlens Veir og Vinde end en sådan Forbygning og Forhutling, hvori den nu staaer nedkuet."⁴⁰

Den nasjonalromantiske forkjærlighet for ruinidyll kan her sies å komme til uttrykk; hvis hallen ikke kunne restaureres så burde den heller bli en fullkommen ruin, et monument til det som ble karakterisert som fortidens storhet og byggekunst.

Dahl argumenterte videre rundt selve restaureringen på følgende måte:

- hallen var et landets "skjønneste, ældste og mindrigeste Bygninger"⁴¹
- byen manglet et passende festlokale, som kunne brukes ved kongelig besøk eller jubileer.
- å støtte opp om slike prosjekter var en patriotisk plikt og verken staten eller borgerne burde være gnitne i slike tilfeller.

Ut i fra Dahls argumentasjon er det mulig å se at han ikke bare ville restaurere hallen for dens egen del, men samtidig for å gi den en ny bruksdel. Denne delen kan på mange måter sammenlignes med rollen som byens storstue og festsal, noe Bergen på dette tidspunktet ikke hadde fra før. Hallen ville derfor i restaurert tilstand representere en ny og verdifull tilføyelse til byen, uten at det strengt tatt var snakk om et nytt bygg til å fylle en ny rolle. Bruksverdien ble derfor regnet som et av argumentene som talte til fordel for en eventuell restaurering, og skulle sikre at bygget forble bevart.

Det bør nesten føyes til at hallen på en måte allerede var blitt bevart gjennom lang tids bruk, i dette tilfellet som kornlager og som provisorisk festningsmateriale, men dette var heller som resultat av mer tilfeldig art, mer drevet av sparetiltak og bruk til det ytterste av det som fantes av bygningsmasse, enn gjennom en bevisst antikvarisk rettet politikk. Militæretaten hadde gjennom det meste av dansketiden vært en av

40 Lexow 1929, S.113

41 Lexow 1929, S.92

statens største utgiftsposter, men hadde en rekke tydelige klassiske trekk av sparing og gjenbruk. Bygninger og byggverk kunne uten problem være veldig gamle, ofte hundrevis av år og nesten ingenting ble kastet eller revet hvis det fortsatt kunne brukes til ett eller annet. Sannsynligvis kan dette være en av grunnene til at en relativt stor del av de festningsverker og lignende som ble bygget under perioden med dansk styre fortsatt eksisterer, riktignok i ofte varierende former eller originalitet.

Redaksjonen i Bergens Stiftamtstidene ga selv sine varmeste anbefalinger til Dahls opprop, men interessen blant byens innbyggere uteble og kun en håndfull skrev seg opp som villige til å bidra økonomiske bidragsytere. For Dahl stoppet ikke interessen for gamle byggverk med steinhallen, gradvis ble det nesten en livssak for ham å bevare fornminner og skaffe dem en plass i nasjonens bevissthet. Men hallen ser ut til å ha hatt en spesiell særstilling for Dahl og han nevner følgende om sine erfaringer med byens borgere :

Trods all den Umage jeg har giordt mig at vække Interessen ej allene for vedligholdelsen af mangt et Fedrenelands Monument men og at formaa Borgerene i Velhavende Byer at bidrage til at lade disse istandsætte for at benyttes - ja hvor endog det var nødvendigt at eje for Ex: en Sal som Kongehallen i Bergen - der ved flere offentlige Leilig[hed]er savnes, og hvor i fald Kongen eller en Høy Standsperson besøkte Bergen, ikke engang en Anstændig Boelig findes, selv om Kommandantens Boelig - eje ej en slig sal. Det burde vært Bergenserene om at gjøre at benytte min Opfordring ja af egen Drift bragt det slig paa Bane, men ney! - høyst som en Corjositet betrakter man sligt - sigende det har vært en pen Sal i gamle Dage? - og er det morsomt at faa sligt at vide. ⁴²

Videre at: “Dog det feiler Bergenserne - vel, det man kalder Borgersind - og de fleste tenke kun paa sig og sine - men kun lidt - ydes for det Almene - naar det ej er ved Tvang”. ⁴³ Mangelen på likeverdig forståelse og interesse kan tydelig sies å ha vært til stor irritasjon for Dahl og han er synlig dypt skuffet over innbyggerne i sin gamle fødeby. Han ser ut til å ha vært overbevist om at hvis lokal interesse fantes og ble vist,

42 Lexow 1929, S.88

43 Lexow 1929, S.88

så ville staten også tre støttende til. Nøyaktig hvorfor interessen blant befolkningen var såpass laber er vanskelig å si, da det ikke ble gjennomført noen former for undersøkelser eller grunnleggende meningsdebatt. Samtidig med oppropet ble det i deler av hallens underetasje innrettet en kirke for slaveriet på festningen, som fikk Biskop Neumanns velord. Neumann tilhørte samme krets som Dahl og var kjent for å ha antikvariske interesser, men gikk allikevel god for merkbare forandringer i etasjens struktur som medførte uthugging av dypere vinduer og gjenmuring av dører.⁴⁴

At den gryende ideologien bak restaurering og gjenreisning var noe helt nytt i Norge på denne tiden kan det ikke være stor tvil om og sannsynligvis var det en tanke som trengte tid før den spredde seg og sank inn hos de brede lag i befolkningen. Kanskje er Dahls kommentarer angående "borgersind" den beste pekepinnen man kan finne. Den største utfordringen til Dahls arbeid kan derfor sies å ha vært byens egne borger, ikke gjennom motstand mot prosjektet, men heller likegyldighet. Det samme ser ut til å ha vært tilfelle med den offisielle holdningen til bevaringsspørsmålet, da det egentlig ikke ser ut til å ha eksisterte noen slik på dette tidspunktet.

Dahl prøvde etter avisoppropet å vekke Stortingets interesse for hallen men til like liten nytte. Blant dem som støttet Dahls henvendelse til Stortinget i 1842 var den kjente dikteren Henrik Wergeland. I hans samtidige dikt "Norges storting" nevnes "Hakons Hal og Olafs Kirke reise ville de af Gruus....." og henviser da både til den gamle hallen på Holmen i Bergen og til Nidarosdomen i Trondheim, begge fornminner som det var en gryende interesse for å restaurere.⁴⁵ Dette er den første kjente skriftlige kilden hvor begrepet "Håkonshallen" nevnes, men mange mener at Wergeland sannsynligvis valgte denne ene vendingen av lyriske årsaker og ikke nødvendigvis som et navnforslag. Etter det man kjenner til fra skriftlige kilder og etterlatenskaper brukte Dahl og Sagen selv kun uttrykkene "Kongshallen" og "Gildehallen" i sin omtale av bygget.

IV. Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers Bevaring

Etter de mislykkede forsøkene på 1840-tallet trakk Dahl seg mer eller mindre tilbake fra rollen som hovedtalsmann for hallens gjenreisning. Men samtidig kan han regnes

44 Lexow 1929, S.103

45 Lexow 1929, S.79

som en av de ideologiske grunnleggerne av Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers Bevaring (etablert i 1844), som på mange måter kan sies å være en organisert og bredere arvtaker til hans arbeid. Han ble da også utnevnt til æresmedlem av foreningen, men hadde begrenset befatning med den etter selve oppstarten.

Fortidsminneforeningen fortsatte på mange måter Dahls arbeid med hallen og fattet en rekke vedtak samt startet aksjoner for å vekke interessen i befolkningen. Det kan nok utvilsomt være grunn til å tro at en organisert forening hadde større muligheter og flere strenger å spille på enn en enkeltperson som Dahl, selv om han alene veide tungt innenfor fagfeltet i en tid hvor det kun bestod av en håndfull personer. Etableringen av denne foreningen representerer også et skille og en ny fase i selve fortidsminnevernet. Fra å være det private arbeidet til ett lite knippe enkeltpersoner med Dahl i spissen går vernearbeidet nå over i organiserte former, får vedtekter og et fastere mål. Foreningen var landsomfattende og befattet seg derfor med mye annet enn bare Håkonshallen

I løpet av 1850- og 1860-årene fulgte flere oppmålinger samt kostnadsoverslag på hva det vil koste å restaurere hallen. Sakte ble stemningen snudd og den dypere interesse som Dahl tidligere hadde søkt etter våknet gradvis over tid. Etter flere henvendelser bevilget stortinget i 1868 en sum til midlertidig utbedring av hallen og til et nytt kornmagasin for festningen. Til forskjell fra tidligere henvendelser hadde foreningen denne gangen først lagt sitt syn fram for kongen og direkte appellert til hans interesse for antikvariske spørsmål.⁴⁶ Det nevnes også at henvendelsen denne gangen ble varmt motatt av alle instanser, noe som var forskjellig fra tidligere forsøk hvor det gjeldende departement ikke hadde hatt interesse for å legge fram saken for Stortinget. Det er mulig at kongen selv kan ha lagt press på de rette steder i dette tilfellet, da tilbakemeldingene fra departementet og Stortinget skiftet så fullstendig uten at argumenteringen fra Fortidsforeningen gjorde det. Foreningen hadde her klart å lykkes i å få gjennomslag for det arbeidet som Dahl opprinnelig hadde startet. Ut ifra dette kan man her se en viss holdningsendring og enda en ny fase innenfor kulturminnevernet. Fra å være en særinteresseorganisasjon som alene jobbet for vernet av gamle bygg ser dens arbeid nå ut til å ha vekket nye holdninger i de bredere lag av befolkningen. I samspill med Myklebusts punkter om hvordan et kulturminne

46 Lexow 1929, S.118-119

blir til kan man si at organisasjonen nå administrerte endringen i synet på kulturminnene. Disse var blitt oppdaget, sanset og fortolket av en liten gruppe, i dette tilfellet foreningen, som igjen arbeidet for og bidro til holdningsendring i det generelle synet på dem.

I 1869 ble hallen ryddet og i 1872 tok det nyetablerte Vestmannalaget initiativ til pengeinnsamling som etter noen år ga grunnlag for startkapital. Denne foreningen begynte også å gjøre bred bruk av uttrykket ”Håkonshallen” i sin omtale av bygget, det ble deretter også det gjeldende navnet og fra flere hold regnes det at inspirasjonen til dette kom fra Wergelands dikt. Den anerkjente arkitekten Kristian Christie begynte samtidig å utarbeide tegninger for hallens restaurering, dette dro ut i tid og det var ikke før i 1877 at disse ble lagt fram. Christie ledet selv det samtidige arbeidet med Nidarosdomen i Trondheim og kunne derfor ikke selv lede arbeidet i Bergen. Til gjengjeld økte pengesummen som skulle stå til rådighet for restaureringen gjennom donasjoner fra privatpersoner, organisasjoner og institusjoner. Arkitekten Peter Blix ble deretter utnevnt til formann for arbeidet og tiltrådte sitt embete i 1880, og dermed startet en nesten tyve år lang restaureringsprosess.

2.2 - Debatten rundt restaureringen av Håkonshallen og Rosenkrantzårnet

I. Debatt rundt framgangsmåter

Fra den relativt beskjedne kretsen som arbeidet med og for restaureringssaker på midten av 1800-tallet i Norge, var antallet personer steget og faget i større grad blitt institusjonalisert i 1880-årene. Spørsmålet rundt Håkonshallens bevaring og restaurering kan derfor ikke sies å ha vært en enkeltmanns affære ledet av en spesifikk arkitekt, men en langtrukket prosess med mange aktører og kraftig debatt.

Selve debatten rundt restaureringen av hallen begynte riktignok ikke ved selve arbeidets start i 1880, den hadde allerede pågått over lengre tid. Dahls synspunkter og forhåninger angående en eventuell restaurering av Håkonshallen hadde han allerede offentliggjort i sitt opprop til Bergens befolkning i 1841. Her tok han til orde for at:

Jeg har til den Ende tenkt mig, at Bygningens Indre ei bør restaureres aldeles efter dets eldre Udseende, men gives de med vore Tidens Smag og Fordringer overensstemmende Forandringer, dog saa at den gamle Aand og Charakter overalt aabenbares igjennem de moderne Former og bliver den herskende.⁴⁷

Dette ble kritisert allerede i fortidsminneforeningens årsberetning i 1853 av Nicolay Nicolaysen, senere statslønnet antikvar. Han mente her at å gjøre hallen til festivitetslokale for Bergen by ville medføre at:

.....bygningen derved vilde komme til at undergaa sådanne forandringer, at dens opprinnelige karakter, som det netop maatte være ønskeligt at bevare, for en del vilde blive utslettet.⁴⁸

Han mente videre at hvis hallen kunne ryddes så burde den heller fungere som utstillingslokale for festningens våpensamling og med en veldig begrenset restaurering av enkelte detaljer.

Da Blix startet sitt arbeid var det generelle synet at hallen skulle restaureres tilbake til sitt tilnærmede utseende fra middelalderen. Dette skulle gjøres gjennom å gjennomføre bygget etter arkitektoniske og arkeologiske spor som kunne finne fram til sikre eller mulig bevis for byggets opprinnelige konstruksjon og gjennomføring. Dette er det som av Lidén blir betegnet som prinsippet om en vitenskapelig restaurering, en overbevisning om at middelalderen lot seg gjenskape ved streng metodisk rekonstruksjon hvis originalmaterialet var bra nok som kildegrunnlag.⁴⁹ Nyere vegger og strukturer ble tatt ned og alt som ikke kunne påvises å stamme fra middelalderen ble fjernet. Som allerede nevnt var fascinasjonen og interessen for middelalderen rådende innenfor kulturminnevernet, senere tiders byggeverk og rester av disse var lite interessante og kunne stort sett fritt fjernes. Dette ser ut til å ha vært en offisielt godkjent politikk og det kan ikke sees noen spesielle protester mot dette i samtiden, iallefall ikke ut ifra kildematerialet, selv om de fleste nyere forfatter beklager denne politikkenes resultater. Man kan derfor karakterisere datidens

47 Myklebust 1988, S.29

48 Lexow 1929, S.116

49 Lidén 1991, S.49

kulturminnevern som en bevegelse med et snevert interessefelt innefor kulturminner, med en tilnærmet dogmatisk holdning til hva som var og hva som ikke var interessant for forskningen.

Ut ifra kildene var oppmålingen et langsomt og møysommelig arbeid som gikk over flere år, hvor Blix ga grundige rapporter fra sitt arbeid. Helt uten problemer var det riktignok ikke, da arbeidet skulle starte etter vinteren i 1883 hadde det oppstått splid mellom Blix og styret i Fortidsforeningen i Bergen.⁵⁰

Bergehus Festning sett fra Nordnes mot slutten av 1800-tallet. Det er mulig å se ett stillas reist rundt selve Håkonshallen, noe som tyder på at vi her kan se dokumentasjon på hvordan restaureringsarbeidet så ut sett ifra resten av byen. Bildet er ett utsnitt som stammer fra ett kolorert postkort utgitt i USA og trykket i Tyskland, sannsynligvis mot slutten av 1880-årene.

Dette utartet seg gradvis til en strid rundt restaureringens framgangsmåte. Blix ville utarbeide planer etter hvert som arbeidet steg fram og ut ifra de funn og oppdagelser som ble gjort underveis, mens styret ville ha en fullstendig plan før hovedarbeidet ble satt i gang. Videre var det en sterk uenighet rundt detaljspørsmål, i stor grad gjaldt dette tolkning av funn og rester, samt hvordan disse opprinnelig kunne ha sett ut. Enigheten om byggets verdi og bevaringsmessighet ser stort ut til å ha vært udiskutabel, men selve framgangsmåten var det vanskelig å enes om.

50 Lexow 1929, S.132

II. Uenighet og stans i arbeidet

Etter ett år med uenighet og stillstand i arbeidet henvendte styret seg til en ny arkitekt med spørsmål om å fullføre restaureringskissene som skulle være grunnlaget for det framtidige arbeidet. Christie i sin rolle som styremedlem protesterte på dette og mente at det var en forkastelse av Blix, men styret svarte tilbake og mente at dette var en gal oppfatelse av situasjonen. De insisterte på å ha fullstendige planer over den framtidige restaureringen og hvis Blix ikke kunne skaffe dette til veie ville de søke dem hos andre, uten at det nødvendigvis betydde at Blix skulle byttes ut. Styret mente også at de funn som var blitt gjort ikke var spesielt gode og at man ikke kunne forvente spesielt mer ifra eventuelle framtidige oppdagelser. Blix på sin side var uenig og ga en lang liste med eksempler på det han mente var viktige oppdagelser og at det var rimelig å vente mer.

I tillegg kom arkitekten Hermann Schirmer med kritikk av hvordan restaureringsarbeidet hadde blitt utført hittil og at dette hadde blitt gjort etter feile prinsipper, noe som igjen ble tilbakevist av Blix. Schirmer ser ut til å ha vært av den oppfatning at alle skjevheter og lignende som hadde oppstått i bygningen over tid også burde rettes på, noe Blix mente var feil spesielt hvis disse skjevhetene ikke representerte noen fare for å medføre videre forfall og hvis de originale materialene fortsatt var i god stand. Videre at hvis man skulle rette på hver eneste lille skjevhet og feil så kunne man like gjerne rive hele hallen og gjenoppføre den på nytt fra bunnen av. Til dette svarte Schirmer at “Skal vi restaurere, skal vi gjenreise vore gamle bygninger, eller skal vi kun stoppe og lappe dem, eller hvor og hvorledes skal grænsen trækkes.”⁵¹ En kan her se antydninger til de generelle splid og splittelser som det fortelles om av Lidén i boken om Nicolay Nicolaysen og Myklebust i sine artikler om det tidlige fornminnevernet. Kulturvernet var nå blitt en etablert og anerkjent bevegelse med det som ble sett som en nasjonal oppgave, med vitenskapelig gjennomføring. Fra enighet i etablering og gjennomføring hadde man her gått over til strid rundt utføringen av arbeidet.

Det ser også ut til at det har vært stor uenighet i enkelte kretser rundt selve begrepet restaurering, for noen var det mer ensbetydende med en fullstendig gjenreisning på alle mulige måter etter strenge prinsipper og regler, mens for andre i større grad å

51 Lexow 1929, S.137

gjøre det beste man kunne med det som fantes og forsiktig gjøre tilføyinger.

I boken *Kulturarv og vern - Bevaring av kulturminner* i Norge nevner Dag Myklebust det han karakteriserer som tre hovedholdninger innenfor restaurering av minnesmerker i Norge:

- *Det historiske ekvivalensprinsippet*, der man ser alle historiske perioder som verdifulle, og ved en restaurering søker å vise monumentets skiftende bygningshistorie.⁵²
- *Tilslutningsprinsippet*, som betegner en restaurering med tilføyelser i en kunstnerisk fullverdig, men moderne uttrykksform.⁵³
- *Rekonstruksjonsprinsippet*, der man foretar en vitenskapelig rekonstruksjon av monumentet så langt det er mulig, og deretter supplerer i analogi med tilsvarende monumenter som man kan sette i historisk sammenheng med det man arbeider med.⁵⁴

Myklebust nevner at disse tre prinsippene ikke er periodebestemt men har eksistert side om side gjennom hele perioden hvor det kan sies å ha funnes et bevisst kulturminnevern i Norge. Dette kan sies å være synlig i debatten rundt Håkonshallens restaurering. Dahl gjorde seg ifølge Myklebust opprinnelig til talsmann for tilslutningsprinsippet. Han mente at Schirmers kritikk kan sies å være en klar fronting av rekonstruksjonsprinsippet, hvor han argumenterte for en tilnærmet fullstendig rekonstruksjon av det opprinnelig bygget slik det hadde vært da det først ble oppført. Blix kan sies å argumentert for en sideretning av dette. Han ville ikke rette opp små skavanker og skjevheter som hadde oppstått i tidens løp så lenge dette var på originale materialer og ville dermed beholde så mye av det opprinnelig som mulig. Både Schirmer og Blix var derfor for en rekonstruksjon, men Schirmer gikk betraktelig lengre enn Blix i hvordan dette skulle gjennomføres og kritiserte Blix sin holdning som “lapping”.

Med moderne blikk kan muligens denne debatten og de mange andre tilsvarende i andre halvdel av 1800-tallet virke både uvanlige og rare da vi i vår tid ikke er spesielt vant med tilsvarende. Selv om det riktignok fra tid til annen forekommer debatt og

52 Myklebust 1988, S.27

53 Myklebust 1988, S.27

54 Myklebust 1988, S.27

diskusjon rundt vernesaker så er intensiteten vanligvis betraktelig mindre og heller ikke like tidkrevende. For 1800-tallets deltakere ser sakene ut til å ha vært dypt personlige og striden tok form deretter, vanligvis ledet av de små og varierende fraksjonene innenfor den begrensede gruppen som drev faget framover og utviklet det. På mange måter kan datidens verneideologidebatt minne mye om nyere tids kamp mellom politiske ideologier hvor ulike sider står steilt imot hverandre i spørsmålet om hvordan de vil forme framtidens samfunn eller peke ut kursen det skal ta.

På mange måter kan det også sies at det var nettopp dette datidens vernedebatt dreide seg om og på mer enn et lokalt plan, hvordan dette nye faget kalt kulturminnevern skulle utformes og hva som skulle være det gjeldende synet. Siden det var i det som kan karakteriseres som støpeskjestadiet vil nødvendigvis dette innta en helt annen form og intensitet enn hundre år senere hvor faget i mye større grad er etablert og konsolidert. Det bør nevnes at denne debatten dreide seg om betraktelig mer enn bare selve Håkonshallen som er en av hoveddelene i denne oppgaven, selv om denne bygningen på mange måter gir det mest markante uttrykket for denne debatten på et lokalt og spesielt bergensk nivå.

Debatten var i stor grad på et nasjonalt nivå og raste mange steder rundt i landet, ofte med nøyaktig de samme personene involvert, enten stedet var Bergen, Trondheim eller Kristiania. Muligens kan dette være grunnen til at debatten ofte var på et personlig plan og som gjorde at den ofte fikk trekk av det man kan karakterisere som en nabo/familiekrangel med moderne øyne. Men som Myklebust argumenterer for i sin artikkel:

Det er viktig å ha klart for seg at menn som Christie og Blix oppfattet seg selv - og bør også betraktes av oss - som seriøst vitenskapelig arbeidende menn, med et er kjennelsemessig fundament for sine restaureringer.⁵⁵

Den faglige forankringen som lå som bakgrunn for det hele kan derfor heller ikke betviles, i samtiden var de involverte høyt ansett og ble sett opp til som dem som skulle løse oppdraget og utfordringene som ville følge, de hadde og var gitt en nasjonal oppgave. Det metodiske arbeidet som fungerte som grunnlag for

55 Myklebust 1988, S.31

kulturminnevernet var også tidkrevende og veldig nøyaktig. I mange tilfeller representerte det også det som kan karakteriseres som faglig pionerarbeid, selv om resultatene og tolkningene av arbeidet fra et ideologisk synspunkt ofte kunne og i stor grad også ble kritisert og debattert.

Mange av datidens kulturminneverner var overbevist om at det var fullt mulig å fullverdig gjenskape fortidens byggverk gjennom vitenskapelige undersøkelser og gjenoppdagelser. Samtidig blir det nevnt at mange av arkitektene som drev med kulturminnevern hadde et sterkt kunstnerisk uttrykksbehov gjennom sine restaureringer. Dette skal angivelig ofte ha kommet fram i de tilfellene hvor det ikke fantes arkeologiske beviser eller slike manglet, hvor arkitekten selv designet sine egne rekonstruksjonselementer. Myklebust skriver videre om dette at:

Imidlertid oppdager en som studerer restaureringsideologi fort den distansen det ofte er mellom liv og lære, at de praktisk utførte arbeidende synes uforlikelige med de prinsipper arkitektene i skrift bekjenner seg til. Dette kan ofte skyldes at monumentene mangler så meget at tilføyelsene nødvendigvis må bli omfattende.⁵⁶

Som allerede nevnt var ikke alt av fortidens minnesmerker like interessant, det var hovedsakelig middelalderens byggverk som var det gjeldende. For Dahl var det de middelalderske resten på Bergenhus som var de interessante, de fortsatt operative festningsverkene som stammet fra dansketiden var i stor grad en ikke-sak. Dette kan også sees igjen hos mer eller mindre samtlige som var involvert i debatten, så å si ingen steder kan man se resten av festningsområdet bli nevnt, hvis det da ikke gjaldt noe som kunne spores til middelalderen. Dansketiden var på dette tidspunktet fortsatt i mannsminne og det kan muligens også være grunnen til at det som var fra denne tiden ikke ble sett på som noe spesielt. Synet om at alle tider og perioder er interessante i et kulturminnevernsperspektiv er noe som i stor grad heller hører til nyere tid.

III. Ny start og avslutning av restaureringsarbeidet

Debatten mellom Blix og Schirmer dysset gradvis hen og hovedstriden fikk sin

⁵⁶ Myklebust 1988, S.31

avslutning ved at styret utlyste en arkitektkonkurranse hvor hensikten var å frambringe et endelig sett med planer for restaureringen, som skulle bedømmes av en valgt jury. Dette vakte liten begeistring i sentralstyret i Kristiania som mente at styret i Bergen burde komme til forsoning med Blix, og at konkurransen burde avlyses. Konkurransen ble derimot holdt og tre forslag kom inn, samtlige bygget på Christies opprinnelige planer, men med forskjellige modifiseringer lagt til fra den enkelte deltakende arkitekt.

Styret og juryen utropte en vinner, men bestemte seg samtidig for ikke å bruke noen av forslagene. De var nå kommet fram til at videre studier av middelalderbyggverk i England og Normandie, hvor inspirasjonen til hallen opprinnelig skal ha kommet fra, var nødvendig for det videre arbeidet. Dette ble igjen kritiserte fra flere hold som mente at kriteriene for konkurransen var feil siden dette var noe som burde ha blitt opplyst på forhånd. Juryen anbefalte videre etter sin avgjørelse at en arkitekt burde foreta en studietur for å innhente den trengte informasjonen i utlandet. Arkitekt Thorsen ble forespurt og var villig til å reise, men ville ikke ta over selve restaureringsarbeidet etter endt studietur. Dette medførte at juryen henvendte seg til vinneren av konkurransen, som både var villig til å reise og videre lede arbeidet, men som medførte at Thorsen kom med sterk kritikk av hele styret og restaureringsprosessen hittil. På dette tidspunktet hadde det hele utartet seg til en såpass stor uenighet i det videre arbeidet at Christie hadde trukket seg fra styret og sentralstyret med antikvar Nicolaysen i spissen hadde sterkt kritisert hele prosessen.

Striden ser ut til å ha vakt oppsikt i samtiden, med kritisk debatt i aviser og tidskrifter. Det hele endte med at regjeringen brøt inn mot slutten av 1884 og gjennom kongelig resolusjon la hele arbeidet inn under kirke departementet. Dette medførte at Fortidsforeningens Bergensavdelingen mistet sin årelange kontroll over arbeidet og ble mer eller mindre tilsidesatt. Ikke umulig er det at det på dette tidspunktet var såpass stor prestisje i saken at mer rot og uenighet ikke kunne tolereres fra sentralt hold. En såpass stor splid flere år etter at arbeidet hadde startet som medførte en stans i det hele, ble sannsynligvis sett på som uakseptabelt av sentralstyret. Sannsynligvis spesielt i ett arbeid som angikk ett bygg av Håkonshallens klasse med den unikhet og nasjonale rolle som den ble tillagt i samtiden. I tillegg bør det ikke utelukkes at siden sentralstyret ifølge kildene hadde vært misfornøyd med styret i Bergensavdelingens

arbeid over lengre tid, så var situasjonen nå kommet til det punktet at det var mulig å overta hele prosjektet og få det under sentral og nasjonal kontroll uten at det ble stilt videre spørsmål ved denne handlingen.

Om sentralstyret her så på bergensavdelingens måte å håndtere situasjonen på som amatørmessig skal være usagt, men misnøyen må øyensynlig ha vært stor. En ny komite ledet av Nicolaysen og med Christie blant styremedlemmene ble utnevnt av Kirkedepartementet til å ta over det videre arbeidet. At den ble ledet av personer som var prominente og i opposisjon til styret i Bergensavdelingen kan muligens også være et tegn på at det hele kan ha vært en strid mellom uoffisielle interessegrupper hvor en side tilnærmet hadde vunnet. Selv om det var tilnærmet enighet om det endelige målet, så hadde selve prosessen for å nå dette medført en lang stridighet.

Bildet viser den ferdig restaurerte Håkonshallen, fra å være en tilnærmet anonym lagerhall har den fått en mer synlig dominerende stilling i festninsområdet. Gammelt postkort.

Blix ble igjen forespurt om å iverksette arbeidet da man mente at han innehadde unik kunnskap om bygget og var den som hadde mest erfaring, men Blix var på dette tidspunktet ikke lenger villig. Arkitekten Adolph Fischer ble deretter forespurt og sa seg villig til å gjennomføre det videre arbeidet. De endelige planene og

hovedtegnningene fikk Christie i oppgave å fullføre og disse ble videre godkjent av komiteen. Selv om planene var vedtatt og arbeidet skulle følge dem, så uteble ikke nye funn. Dette medførte flere revisjoner av planene underveis, noe som på mange måter minnet om hvordan Blix opprinnelig hadde ment at arbeidet burde ha blitt gjennomført. Komiteen fikk noe kritikk fra Schirmer som igjen mente at detaljer ble utført feil og at man tolket spor galt, dette medførte riktignok ikke noen forandring i det videre arbeidet, som nå fortsatte relativt rolig i mange år.

Ut i fra dette kan man kanskje si at kulturminnevernet i en viss form hadde modnet i forhold til tidligere. Debatt var det ingen mangel på, men visse syn hadde fått overtaket og kursen er synlig mer ensrettet enn tidligere. Man kan derfor snakke om at pionerfasen innenfor kulturminnevernet på dette tidspunktet gikk mot slutten. De store stridighetene mellom den begrensede gruppen arkitekter og vitenskapsmenn gikk i større grad mot sin naturlige slutt.

Bildet viser den ferdigrestaurerte Håkonshallen og Rosenkrantzstårnet rundt 1910. Kolorert postkort.

Det endelige arbeidet ble avsluttet i 1895, men hallen ble først høytidelig åpnet tre år senere under et stevne holdt av Vestmannalaget. Helt ferdig var man riktignok ikke enda, mange innsigelser hadde kommet om at hallen virket tom og kjedelig innvendig. Etter noen år fikk kunstneren Gerhard Munthe oppdraget med å utsmykke hallen

innvendig med malte ornamenter, historiske scener, dekorative draperier og lignende. I korte trekk gikk selv ikke dette uten en lang og til tider kritisk personlig debatt, men Munthes syn vant igjennom og han gjennomførte sitt arbeid i perioden 1910 til 1915. Dette representerte den midlertidige sluttstreken for arbeidet med Håkonshallen.

IV. Rosenkrantzårnet

Da Dahl opprinnelig sammen med sitt opprop i 1841 la fram et forslag til hvordan området kunne ha sett ut i middelalderen, regnet han også med det såkalte “Walkendorffs Casteltaarn” som en del den gamle kongsgården og stilte det nesten på samme linje som Håkonshallen. At tårnet nok var i bedre stand og ikke var “dandsesal for Rotter og Muus” som hallen i sin rolle som kornmagasin ble karakterisert som, gjorde nok at det i større grad ble fokusert på hallen siden den trengte mer dyptgående og grundig arbeid.

Bildet viser Bergenhus rundt 1870, det er her mulig å se Rosenkrantzårnet uten tak slik det så ut da forsvaret lot seg inspirere av Dahls mening om hvordan det kunne ha sett ut i middelalderen. Det viser også hvordan området så like før restaureringsarbeidet av Håkonshallen tok til. Bildet er ett utsnitt av ett eldre postkort av ukjent datering, men sannsynligvis en senere reproduksjon.

Inspirert av Dahls forslag og tegning av kongsgården i middelalderen tok forsvaret på slutten av 1840-årene selv bort det høye skråtaket på tårnet, slik at toppen ble tilnærmet flat og åpen med et lite utkikks- og flaggtårn som eneste struktur. Det lignet da i større grad på et klassisk “riddertårn” og passet inn i det begrensede man på dette tidspunktet visste om bygget. Dette var nok en relativt billig affære som ikke krevde de helt store inngrep da det stort sett kun var snakk om å ta vekk selve taket og la underlaget stå fritt, sett i forhold til de mer omfattende tiltakene og pengesummene

som hallen ville kreve.

At tårnet i sin daværende tilstand i stor grad hadde blitt til i løpet av renesansen og var konstruert av lensherren Erik Rosenkrantz og ikke bare var en lett modernisering av middelalderverket utført av hans forgjenger Kristoffer Valkendorf, var på dette tidspunktet ukjent. Før inngående studier ble gjennomført trodde man at tårnet i sin helhet på lik linjen med steinhallen var et middelaldersk byggverk. Det ble kommentert at den massive konstruksjonen ikke kunne ha blitt oppført i løpet av renesansen og at mange arkitektoniske detaljer var feil i forhold til slik det ville ha sett ut hvis det hadde vært oppført på 1500-tallet. Samtidig var det andre som mente det motsatte og at det utelukkende var en renesansekonstruksjon, deriblant Dahls kritiker Nicolaysen.

Senere studier har vist at tårnet regelrett er et arkitektonisk lappeteppe og av flere beskrevet som ett av de mest innviklede og kompliserte eldre byggverk i Norge. Det var kun den indre kjernen av den søndre delen som var fra middelalderen og denne hadde blitt bygget inn i det nye tårnet fra 1500-tallet. Taket ble i 1870 oppført på nytt, men mer i den stil som man kan se på det kjente Scholeus-stykket fra rundt 1580, som er den eldste avbildingen man kjenner av Bergen. At taket kom tilbake var et resultat av at det gradvis ble funnet eldre billedmateriale i form av kobberstikk, tegninger, malerier og likende som gjorde det mulig å følge byggets utviklingen. I motsetning til Håkonshallen hadde tårnet en noe mer rolig tilværelse i løpet av restaureringsfasen. Blix foretok oppmålinger og grundige avtegninger i 1880-årene, men det var liten mulighet til på noen måte å gjennomføre noe lignende av det som samtidig ble gjort i Håkonshallen. Til forskjell fra hallen var tårnet fortsatt i militær bruk, i dette tilfelle som arsenal og lagerplass for håndvåpen og annet utstyr. Dette var en rolle det hadde fram til 1930-tallet og som sannsynligvis er grunnen til at det ikke ble foretatt noe spesielt med arbeid i det, noe som også på en måte kan ha reddet det fra noen alvorlig form for inngrep.

Til slutt bør det føyes til at de mange ombygninger, tilføyelser og blandede arkitektoniske stilarter som har blitt smeltet sammen gjennom århundrene sannsynligvis er grunnen til at tårnet i motsetning til Håkonshallen er blitt bevart mer eller mindre slik det har blitt overlevert. Dette kan sies å være i tråd med det

historiske ekvivalensprinsippet som Myklebust beskriver, der man ser alle historiske perioder som verdifulle, og hvor monumentets skiftende bygningshistorie sees på som bevaringsverdig i seg selv. En tilnærmet tilbakeføring til en spesiell tidsperiode ville sannsynligvis nesten ha vært umulig uten å ødelegge bygget fullstendig. Tildels er dette i tråd med kunsthistorikeren Harry Fetts teorier rundt å unngå favorisering et byggverks eldste stil på bekostning av de senere periodene. Videre kan man da også føye til at byggets historie kanskje bedre vises gjennom å bevare noe slik det er blitt overlevert og ved at de forskjellige epokene og tilføringene kan sees sammen i selve bygget. Dette kan sies i større grad å være i tråd med nyere vernepolitikk og skiller derfor på mange måter Håkonshallen fra Rosenkrantzårnet i restaureringsspørsmålet. Der hvor Håkonshallen ble restaurert tilbake til ett tenkt punkt i middelalderen lot man Rosenkrantzårnet forbli tilnærmet i sin overleverte tilstand. Man har derfor to bygg restaurert på tilnærmet samme tidspunkt men etter vidt forskjellige prinsipper side om side. Ved Rosenkrantzårnet kan man her kanskje også se de første antydninger til at middelalderens grep om kulturminnefeltet begynner å minske som følge av dette.

Bildet viser Rosenkrantzårnet mot slutten av 1800-tallet. Ut ifra billedteksten kan man se at tårnet på dette tidspunktet fortsatt gikk under flere navn. Eldre og delvis kolorert postkort.

Oppsummering av kapittel 2

I kapittel 2 har det vært en grundig gjennomgang av den lange og høyst kompliserte gjenreisnings og restaureringsfasen av Håkonshallen og Rosenkrantzårnet som strakk seg over flere tiår. Det hele begynte med den kjente maleren J.C.Dahl i 1839 og hans bestrebelse for å prøve å vekke den allmenne interessen for Håkonshallen som et kulturminne. Videre har det blitt sett på hva som sannsynligvis var årsaken til hans engasjement for akkurat dette bygget, i dette tilfellet bør det kunne sies med stor sannsynlighet at hans sterke medvirkning i den nasjonalromantiske bølgen nok er hovedårsaken bak dette. Samtidig også hva som var argumentasjonen for hans sak. Han mente her at bygget var et unikt fornminne og at å sette det i stand ville være til stor fordel for byen, men argumentasjonen falt til stor del for døve ører til og begynne med. Gradvis tok andre over og interessen for deler av Bergenshus området var økende innenfor det gryende kulturminnemiljøet. Restaurering av Håkonshallen ble vedtatt og arkitekten Blix fikk i oppdrag å lede dette arbeidet i 1880, som snart endte opp med en lengre konflikt mellom flere av de involverte og kritikere.

I grove trekk har det blitt sett på og diskutert de mest markante av konfliktene som stod mellom flere av de involverte verneforkjemperne og hva som sannsynligvis var årsakene til dem. Hovedkonflikten stod mellom de forskjellige verneideologiene som partene støttet seg til. Kulturminnevernet var et ungt fag og de forskjellige retningene ser derfor ut til å ha stått ekstra skarpt mot hverandre i en tid hvor antallet etablerte sannheter var begrenset innenfor dette feltet. Vernefeltet hadde snevre interesser innenfor kulturminner og middelalderen gikk synlig foran alle andre perioder. Videre hvordan disse ble løst og hvordan man med moderne øyne kanskje bedre kan forstå den situasjonen som rådet gjennom å forstå de involvertes engasjement. Løsninger ble funnet og omveltninger fulgte, som gradvis resulterte i en fortsettelse av arbeidet og en istandsettelse av hallen i 1895 etter lang tids arbeid.

Kapittel 3 – Fra bruksbygg til kulturminne

Dette kapitlet vil ta for seg de forskjellige salgene av festningsverker på forsvarets eiendommer i Bergen Sentrum rundt århundreskiftet, eksplosjonsulykken i 1944 og verneplanene for Forsvaret. Felles for disse er at de kan defineres som de tre viktigste hendelsene rundt Bergenhus Festning på 1900-tallet og kapitlet vil prøve å vise hvordan disse gradvis henger sammen.

Først vil det bli en gjennomgang av eiendomssalget av deler av forsvarets areal i Bergen Sentrum sent på 1800 og tidlig på 1900-tallet hvor festningsverker utgjorde deler av det berørte området. Deretter hvordan dette ble gjennomført og hvordan lokal krefter tok til motmæle mot disse planene og hva som var årsak både til salget og grunnen til at enkelte tok ledelsen i motstanden mot dette.

Det vil deretter bli gitt en kortere presentasjon av eksplosjonsulykken i 1944 og det følgende arbeidet. Hovedsakelig vil dette gjøres med vekt på hvordan enkelte av deltakerne selv opplevde forandring i den folkelige opinion i selve vernespørsmålet rundt festningen.

Videre vil det vises hvordan de forskjellige erfaringer som ble gjort etter eiendomssalget, eksplosjonsulykken og andre mindre faktorer har vært med på å forme det som ledet fram mot etableringen av en endelig og helhetlig verneplan for Bergenhus Festning. Dette innebærer også å se på forandringer både i synet på festningen, holdninger og bruken av området.

3.1 - Eiendomssalg og utbygging av Bergen havn

I. Festningsområdet og økonomiske interesser

Samtidig som restaureringsarbeidet ble planlagt påbegynt i området til den gamle kongsgården, ble det første av en rekke initiativ som kom til å angå resten av festningen tatt. Dette var riktignok ikke av bevaringsmessig art som med Håkonshallen. Bergen kommune kom i 1875 med det første av en rekke forslag til videre bruk og disponering av festningsområdene, men ikke med kulturminnemessige baktanker.

Bergenshus Festning og de andre befestningsverkene i Bergensområdet var på dette tidspunktet fullstendig avleggs og umoderne i militær sammenheng. Områdene fortsatte riktignok å være under militær kontroll og eie, og det landsdelsmessige hovedkvarteret forble på festning. Som en følge av dette ble festningen og de omliggende anleggene offisielt nedlagt i 1872, men med ordlyden at de skulle bestå som historiske minnesmerker uten fortifikatorisk vedlikehold. Det er tydelig at det ikke var noen former for bevaringsklausul inkludert i dette vedtaket og at det derfor i større grad kan karakteriseres som et papirvedtak som ikke ville koste noe spesielt å opprettholde. At myndighetene var villig til å gi fra seg deler av disse minnesmerkene ved de rette anledningene er noe man kan se i den følgende perioden.

Med sin plassering var festningsområdet et ettertraktet område for potensiell nyetablering av næringsvirksomhet og kommunikasjonsårer. I første rekke gjaldt dette bygging av nye og moderne kaianlegg samt veiforbindelse mot nord. Kommunen la i en årrekke press på Forsvarsdepartementet om å selge deler av området og dette gikk tilslutt igjennom ved flere anledninger i 1880- og 1890-årene. Dette var riktignok ikke unikt for Bergen, samtidig var det en lignende prosess på gang i Kristiania med Akershus, hvor for eksempel maleren Christian Krogh foreslo at hele festningen burde rives og erstattes av handelshus. Også ved Akershus måtte flere av de ytre småanleggene gi tapt for en voksende by. Militæret eide store områder på forskjellige plasser i Bergen, hvorav mange opprinnelig hadde vært i bruk på en eller annen måte i forsvarsammenheng. Flere av disse områdene hadde også fått sivil bebyggelse hvor eierne betalte leie til kommandantskapet. Forsvaret selv hadde på dette tidspunktet

liten interesse av fortsatt å eie disse områdene og salg ble derfor en mulighet.

II. Nordnes og Fredriksberg

Området som først ble mest berørt av dette salget var riktignok ikke selve Bergenhus, men Nordnes. Det såkalte “Nordnes Retranchement” dekket hele den nordvestlige delen av Nordnes-halvøyen og ble i sin helhet solgt til Bergen Kommune. Området bestod av flere befestningsvoller av jord og stein av varierende størrelser, som fungerte som standplass for skyts. I tillegg fantes det et murt krutthuss, tre tøyhus for lagring av kanoner og annet utstyr, og den lille femkantede befestningsredutten “Katten”. I 1890-årene ble hele området forandret til det som nå er kjent som Nordnesparken, som til dels ble bygget oppå de gamle vollene, men alle bygningene samt “Katten” forble og gikk over i annet bruk.

Fredriksberg fort ble overtatt av kommunen i 1897 og fungerte i lengre tid som tilholdssted for deler av brannvesenet da den på grunn av sin høye og skjermede beliggenhet fungerte godt som utkikspost og brannvakt. I senere tid har en meteorologisk stasjon og buekorpset Nordnes Bataljon overtatt for dette. Hæren gjorde riktignok et lite og midlertidig inntog på området igjen under første verdenskrig, da et luftvernatteri ble etablert der, igjen som følge av fortets høye beliggenhet.

Fredriksberg Fort slik det ser ut på nåværende tidspunkt. På sommerstid er marken foran fortet ett yndet tilholdssted for utflukter og solbad.

Samtlige av de nevnte byggverkene på Nordnes og Fredriksberg som bestod etter salget av områdene eksisterer fortsatt og har siden hatt varierende oppgaver og bruk. Dette kan sies å være en form for bevaring gjennom bruk, noe som i tallrike tilfeller har gjort det mulig for en eldre struktur å bestå, både økonomisk og byggmessig. Dette er også et eksempel på hvordan bruken av bygg og område skifter fra en opprinnelig hensikt til en annen. Riktignok har bevaringstanken i seg selv sannsynligvis ikke vært hovedårsaken til at disse delene av festningsverkene på Nordnes har fått forbli i bybildet, i alle fall ikke på det tidspunktet hvor de ble solgt. Eneste unntaket her kan være Fredriksberg på grunn av minnesmerkeresolusjonen i 1872. Men den videre nytteverdien av de andre byggene og verkene har sannsynligvis veid opp mot riving og oppføring av noe nytt. Slik det kan tolkes har de fortsatt hatt en funksjonsmessig verdi i sin daværende tilstand og har derfor fått bestå.

Det har så vidt man vet ikke vært noen større debatter rundt salget av områdene på Nordnes på det tidspunktet hvor de ble foretatt. At de mest synlige elementene av området fortsatt fikk bestå og forble i bruk kan sannsynligvis være grunnen til dette, selv om generell apati eller mangel på interesse ikke bør undervurderes. Dette har riktignok ikke vært til hinder for senere kritikk fra kulturmessig hold.

Tidligere antikvar Per Jahn Lavik uttrykker i en artikkel kalt "Bergen og fortidsvernet" ifra 1970 følgende: "Når det gjelder festningsanleggene, ville det selvfølgelig ha vært hyggelig for oss om de som anla Nordnesparken hadde vist mer fantasi og beholdt voller, skanser og kanoner"⁵⁷. Kombinasjonen av parkanlegg og festningsområder med historiske gjenstander er faktisk relativt vanlig i nåtiden. En gjennomgang av verket *Norges bedste Værn og Fæste* fra 2001 som omhandler nasjonale festningsverker i Norge viser dette. Felles for nesten samtlige av anleggene fra dansketiden er en utstrakt bruk av tidsriktige munnladningskanoner plassert rundt på områdene.

På mange måter kan muligens dette karakteriseres som en form for historisk forankring hvor man benytter seg av gjenstander for å sette en ramme rundt området. Dette kan sies å være både for å skape attraksjon samt å skape liv og "historisk sus", noe som kan være med på å øke områdets besøks og opplevelsesverdi. Dette er noe jeg selv har opplevd når jeg har fungert som guide i regi av Stiftelsen Tellevik Kystfort på gamle fortsområder som Kvarven og Håøy. Det virker ofte som at

57 Lavik/Bergens Historiske Forening 1970, S.264-265

besøkende forventer å få se noe som kan fange interessen, noe som kan fungere som samlingspunkt. På Håøy Fort fra 1890-tallet som ligger på Flatøy i Nordhordaland finnes det ikke noen gjenstander utplassert. Kommentarer som "...er det ikke noe mer enn dette?" kunne høres fra publikum da jeg guidet der i anledning jubileet for unionsoppløsningen i 2005. Noen måneder senere ble det holdt et lignende arrangement ved Kvarven Fort hvor det finnes en kanon og skuffelse fra publikum forekom ikke. Kanonen fungerte her som et ankerpunkt i arrangementets slutfase og ble da målet for vandringen på fortsområdet. Gjenstanden ble dermed en opplevelse i seg selv.

En kritikk av selve salget kan nok ikke Laviks kommentar fra 1970 kalles, men mer en misnøye med selve utførelsen av parken. Ut i fra bemerkningen kan det forstås at Lavik ville ha foretrukket et parkområde som bedre kunne ha inkorporert eldre og originale verk i det nye oppsettet. Dette kunne dermed ha representert en større sammenblanding av gammelt og nytt, som igjen kunne ha gitt området et snev av "historisk sus" i større grad enn hva det kan sies å ha fått ved anleggelsen av parken. Men dette er vel heller et mer moderne synspunkt som er gjeldende fra den tid da Lavik skrev sine bemerkninger og fram til i dag. På det tidspunktet hvor parken ble bygget ser det ikke ut til å ha vært noen relevant faktor og heller ikke noe som ble tatt i betraktning, selv om den endelige løsningen med nyere tids øyne gjerne skulle vært annerledes. Ut ifra datidens synspunkter ser løsningen ut til å ha vært både vellykket og populær.

III. Bergenhus

Ved Bergenhus Festning begynte de første salgene i perioden 1897-1901, og Bergen kommune var også her kjøperen. Til å begynne med representerte ikke dette noe direkte øyensynlig tap for selve festningen. Det nye kaianlegget ble laget i selve strandsonen rundt halve festningen og et stykke utover i sjøen, noe som ikke berørte festningsområdet i første omgang. Eneste unntaket var rivingen av et mindre forverk foran festningens hovedinngang ved Bradbenken som var den siste rest som viste at festningen en gang hadde vært avskilt fra byen ved hjelp av en vollgrav. Dette ga deretter plass til en utviding av kaiområdet som rundet like ved Rosenkrantzårnet. Spissen av Nordpyntens bastion ble også solgt, men her ble det ikke foretatt noen rivningsarbeider til å begynne med, men mulighetene forble åpne.

Presset for salg av enda mer av festningsområdet fortsatte over mange år og i 1917 skulle det foretas en endelig beslutning av Stortinget. Forslagene denne gangen var betraktelig mer omfattende enn tidligere og det ble samtidig vedtatt å legge jernbanespor til det nye kaianlegget. Riksantikvar Harry Fetts syn på hvordan Bergen hadde håndtert saker rundt sine festningsverker var som følger:

Bergenhus gamle fæstningsvolde ligger som en sagatids relik midt i det moderne havneliv i Bergen. Det medfører sine vanskeligheter. Helt til fornylig er disse vanskeligheter blitt løst meget enkelt idet det praktiske livs krav simpelthen gjorde gjældende, at det som stod iveien, maatte ubønhørlig væk. Disse amputationer blev foretat uten at talsmænd for de historiske interesser fik anledning til at gjøre sine synspunkter gjældende.⁵⁸

Som man her kan se er det ett helt nytt syn som på dette tidspunktet var rådende innenfor kulturminnevernet. Den tidligere forkjærligheten for middelalderen var blitt tonet ned og andre historiske perioder var nå blitt interessante. Dette gjalt nå også spesielt militære kulturminner fra dansketiden, som Bergenhus var en representant for. Myklebust beskriver selv dette nye synet som ett brudd med det gamle og at en ny generasjon kulturminnevernere hadde kommet til og erstattet de som hadde dominert i andre halvdel av 1800-tallet.⁵⁹ Et resultat av dette var etableringen av en statlig riksantikvar med breder fullmakter og virkemidler.

Harry Fett beskriver selv rivningssaken ved Bergenhus i 1917 som en av de mest hardhendte noe gammelt fortidsanlegg noensinne hadde blitt utsatt for og at den ikke burde gå igjennom uten videre drøfting.⁶⁰ Fornminneforenings årbok fra dette året inneholder flere innlegg og drøftinger rundt nettopp dette spørsmålet. Det samme gjaldt forsvarstidskriftet Vårt Vern som kom ut for første gang i 1918. Ut ifra artikler som finnes i sistnevnte kan man se at det var en sterkt økende historiske interesse innenfor forsvarets egne rekker for organisasjonens historie og kulturminner.

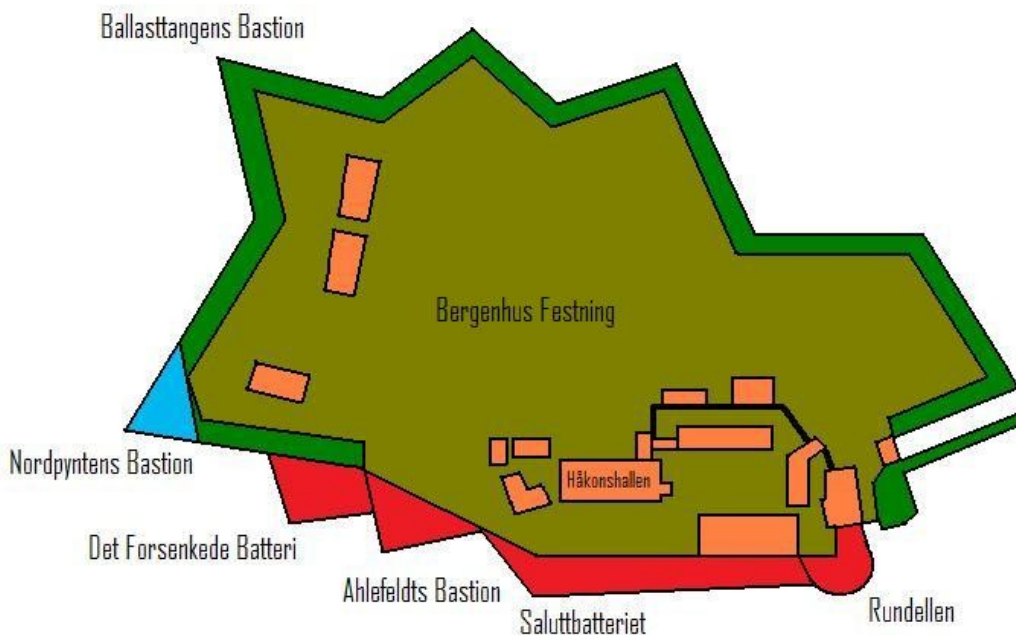
Det foreslåtte eiendomssalget ved Bergenhus Festning kan videre sees på kartskissen

⁵⁸ Fett/Fortidsminneforeningen 1917, S.95

⁵⁹ Myklebust/Fornminneforeningens årbok 1999, S.14

⁶⁰ Fett/Fortidsminneforeningen 1917, S.95

under, rødt markerer områder av festningen som ble besluttet solgt, blått viser deler som skulle selges men som ble reddet:

De foreslåtte rivningsobjektene i 1917 var som følger:

- Rundellen
- Saluttbatteriet
- Ahlefeldts Bastion, også inkludert det Forsenkede batteri
- deler av Nordpyntens Bastion

Som man kan se gjaldt salget denne gangen det meste av det som kan karakteriseres som festningens frontprofil mot Vågen og Bergen by. Men i dette tilfellet gikk ikke salgsforslagene igjennom uten debatt og protest. Fortidsminneforeningen tok kraftig til orde for å skåne festningen for de inngrep som nå ble foreslått. Ut ifra kildene ble dette gjort helt og holdent i kultur og fornminnesakens navn, til forskjell fra tidligere var nå festningsverker fra dansketiden blitt verneverdig i enkeltes øyne. Likheter kan her trekkes til de tidlige bevaringsforsøkene av Håkonshallen, hvor en liten gruppe arbeidet for å vekke omgivelsene for det de mente var av stor kulturell verdi for landet. Men samtidig kan det også sies å være en vesentlig forskjell, i Håkonshallens tilfelle var det snakk om å restaurere en bestående struktur som ikke var under noen umiddelbar fare på tidspunktet. For selve festningens del var det nå snakk om å fjerne betydelige deler av den, som ikke ville kunne erstattes på et senere tidspunkt. I dette

arbeidet fikk foreningen også med seg kommandanten på Bergenhus Festning, Generalmajor Wilhelm H.L.von Munthe af Morgenstjerne, i et siste forsøk på å snu stemningen og offentlige vedtak.

3.2 – Argumenter for og imot verning av festningen

I. Kommandanten og riksantikvarens innlegg i debatten

Festningskommandant Morgenstjernes bidrag til debatten var et lengre brev rettet til Forsvarsdepartementet og gjengitt i Fortidsminneforeningens årsberetning i 1917. Han tok her til orde for en revurdering av de foreslåtte beskjeringsplanene av festningen og appellerte sterkt på kulturvernmessig grunnlag om å skåne anlegget. I åpningsdelen av skrivet nevner han som følger:

Kommandantskapet maa med Fortidsminde-merkeforeningen anse det i høi grad beklagelig, om disse gamle bastioner og mure nu skulde bli nedrevet, hvorved de gamle, vakre fæstningsanlæg vil bli i vesentlig grad ødelagt, og Bergen miste et av sine vakreste og mest eiendommelige partier, som **aldrig kan** erstattes.⁶¹

Morgenstjerne går her tilnærmet rett på sak og åpner med å henvise til det uerstattelige ved de berørte verkene, samt å karakterisere det hele som en ødeleggelse av noe flott og unikt. Deretter går han videre til å diskutere det enkelte verk og dets foreslåtte skjebne. Først det som ville kreves av utbyggerne for å bevare Nordpyntens bastion: “For Flagbastionens vedkommende synes dette uten nogen nævneværdig ulempe at maatte kunne opnaaes”⁶². Morgenstjerne mente at siden kaien ble laget ved hjelp av store utfyllinger og ville uansett bli av en tilstrekkelig stor størrelse, så kunne det ikke være noe problem å la bastionen være i fred. Eneste ulempe var at en prosjektert vei langs Bontelabo ikke ville bli helt rett og måtte følge festningsmuren, i stedet for at muren måtte følge veien. Til dette kviterte han med at:

...men denne ulempe som ikke kan være stor, synes også fra Bergen bys

61 Morgenstjerne/Fortidsminneforeningen 1917, S.105

62 Morgenstjerne/Fortidsminneforeningen 1917, S.106

standpunkt fuldt ut at maatte opveies ved, at man derved kan spare de gamle fæstningsmure og beholde dette vakre parti med flagpynten, som er særlig framtrædende ved innseilingen paa havnen.⁶³

Deretter Ahlefeldts bastion:

“Hvad angår Ahlefeldts bastion, saa ligger denne, som det vil sees, noget mer iveren for trafikken langs kaien, idet den stikker ut paa en smalere del av denne. Hvis man vil ofre **noget** for at bevare gamle fortidsminner, saa kan der dog saavidt forstaaes intet avgjørende være til hinder for at lægge havnesporet i tunnel istedenfor at nedrive hele bastionen.”⁶⁴

Morgenstjerne imøtekommer her at denne bastionen ligger noe mer i veien for det planlagte jernbanesporet i dette området. Men han insisterer på at hvis man kan vise noe mer bevaringsbevissthet så finnes det alternative løsninger, i dette tilfelle å legge sporet i tunnel under selve bastionen. Tilslutt tok han for seg Saluttbatteriet og Rundelen:

Hvad angår det gamle Saluttbatteri og Rundelen, saa vilde det selvfølgelig være heldigst, om også disse dele av festningsmuren kunde undrages ødeleggelsen. Da disse partier ligger meget iveren for trafikken netop paa den smaleste del av fæstningskaiene, kan man dog forstaa, at praktiske hensyn kan stille sig avgjørende til hinder for at la disse dele av festningsmuren bli staaende, og der er heller ikke adgang til at lægge jernbanesporet i tunnel, selv om man vilde gjøre det. Disse dele er da heller ikke av saa stor betydning at bevare som de to førstnevnte hovedbastioner.⁶⁵

Måten han debatterer rundt Saluttbatteriet og Rundelen tyder på at han vil unngå å være fullstendig bastant i sine krav, og kan gå med på noen tap mot at det han ser som mest verdifullt reddes. Sannsynligvis gjør han dette for å virke mer imøtekommende ovenfor motparten og for å øke muligheten til å få dem med på å redusere sine krav. I tillegg er nok disse to også de delen som det ville vært minst mulig sjans for å

63 Morgenstjerne/Fortidsminneforeningen 1917, S.106

64 Morgenstjerne/Fortidsminneforeningen 1917, S.106

65 Morgenstjerne/Fortidsminneforeningen 1917, S.106

redde fra beskjæringen da det allerede var relativt trangt om plassen i disse områdene. Om sin motparten gir Morgenstjerne følgende kommentar:

Nogen officiel henvendelse i sakens anledning fra kommandantskapet eller forsvarsdepartementet til jernbanestyrelsen eller til Bergen kommune vil etter den erfaring som undertegnede har høstet under ekspropriasjonsforretningene, visselig være omsonst (virkningsløst), da disse autoriteter ikke synes at ha nogen interesse eller forstaaelse av den betydning, som bevarelsen av disse historiske minder har.⁶⁶

Om Morgenstjerne her tar ekstra hardt i eller ikke skal være usagt, men lignende kommentarer kan sees nevnt i en rekke saker som angår bevaring av eldre bygg i Bergen. Lavik kommer med lignende uttalelser gjentatte ganger i sin artikkel om Bergen og fortidsvernet, som riktignok er skrevet i 1970, og karakteriserer det selv som en holdning myntet på: “Her er så mye å ta av at en bit her og en bit der spiller liten rolle.”⁶⁷ Spesielt skal dette ha gjort seg gjeldende før regelverket ble strammet inn og grundigere retningslinjer lagt fram, noe som først har skjedd i nyere tid. Loven rundt bygningsvern som riksantikvaren kunne bruke ble først vedtatt noen år etter denne saken og utvidet siden. Harry Fett som var riksantikvar fra 1913 til 1946 var også en av de største pådriverne for denne loven. Med noe belegg bør det derfor kunne være mulig å si at eiendomssalget ved Bergenhus Festning kan ha bidratt til opprettelsen av nettopp denne loven.

Morgenstjerne la også til at det som etter hans mening ville være det eneste som kunne hjelpe i å snu myndighetenes planer ville være om Fortidsminneforeningen gikk ut i pressen og prøvde å bygge en sterk allmenn opinion som kunne tvinge dem over på andre tanker. Men til dette kan det legges til at det sannsynligvis var for sent siden stortingsvedtaket om salg ville komme samme år, en kan her sammenligne til hvor lang tid det tok for Dahl og hans etterfølger å vekke interessen for Håkonshallen. Riktignok var det et tilfelle hvor det ville trenge store midler for å gjennomføre arbeidet, for de truede bastionenes del ville det ikke være noen slik kostnad siden de allerede var i en akseptable tilstand og forandringen som ville kreves for bevaring var

⁶⁶ Morgenstjerne/Fortidsminneforeningen 1917, S.107

⁶⁷ Lavik/Bergens Historiske Forening 1970, S.251

en endring i utbyggernes planer. Men ut ifra andre samtidige og senere prosjekter i byen som det er skrevet om kan man se at holdningen til gamle byggverk i faresonen ofte var at det ble sett på som gammelt rukkell og at framskritt og fornying, spesielt som kunne gi økonomisk gevinst, var å foretrekke.

Da brevet ble sendt sluttet riksantikvaren seg helt opp rundt uttalelsen og la til følgende i saken:

Direktionen (styret) sluttet sig i et og alt til hva hr. general Morgenstierne i skrivelse til forsvarsdepartementet av 10. september d.a. uttaler om bevaring av de truede dele av Bergenhus festning, og vil med største styrke fremholde, at de hensyn man skylder dette fortidsminne er tvingende i minst likeså høi grad som nytidens praktiske krav. Disse krav kan ikke tilægges større vegt end omsorgen for værdier, som ikke bare er Bergens men også hele nasjonens uerstattelige eie.⁶⁸

Riksantikvar Harry Fett gjentar her Morgenstiernes argumenter angående unikhet og verdi, samt henviser til det nasjonalt uerstattelige ved bevaring av festningsverkene. Som nevnt var det ingen lovhjæmmel for fredning som riksantikvaren kunne bruke. Den vanligste måten å frede noe på dette tidspunktet var at Fortidsminneforeningen selv eller støttespillere var nødt til å kjøpe det truede objektet eller at det ble donert til dem. Siden det her var snakk om en hel festning ville nok dette være både i det dyreste og drøyeste laget. Riksantikvarens videre kommentar viser hvordan det i debatten ble gjort sammenligninger mellom Bergen og Oslo:

Riksantikvaren har helt sluttet sig til denne uttalelse. Ved undersøkelse paa stedet er man kommen til den opfatning, at betydelige lempninger maa kunne ske ved den foretagne ekspropriasjon. Den ofte ufortaaende optræden, som det praktiske livs mænd har gjort gjældende, hvor ideelle interesser har kollideret med deres egne krav, synes nu mer og mer at vige pladsen for en ganske annerledes forstaaelsesfuld optræden. Jernbanen har i Oslo under interessert samarbeide vist en forstaaelse for kulturværdier, som man maa haabe også vil kunne i nogen grad gjøre seg gjældende ved et nationalmonument som

68 Morgenstierne/Fortidsminneforeningen 1917, S.107-108

Bergenus gamle kongsgaard og fæstningsvolde.⁶⁹

Igjen påklages det den manglende interesse og forståelse man møter ifra lokale myndigheter og jernbanen, men samtidig påpekes det at tilsvarende i Oslo er av annen oppfatning og tar antikvariske hensyn i lignende saker. Årsaken til denne forskjellen mellom Bergen og Oslo i samtidige og lignende saker er dessverre ukjent. Riktignok er det kjent at Gerhard Fischer, som senere kom til å spille en ledende rolle innenfor gjenreisningen av Bergenus etter eksplosjonsulykken i 1944, var ansatt som arkitekt for jernbanen i Oslo. Han ivaretok ved flere anledninger antikvariske interesser når disse kunne komme i konflikt med jernbanens utvidning. Kanskje kan det da være rimelig å tro at en person med tilsvarende stilling, bakgrunn og interesser ikke fantes ved jernbanen i Bergen.

Til forskjell fra tidligere nevnte personer som Dahl, Nicolaysen, Schirmer, Blix og Fischer var Morgenstjerne verken arkitekt, arkeolog, antikvar eller noen form for prominent person innenfor kulturminnevern. Han var derimot yrkesoffiser og hadde tilbrakt det meste av livet i hæren, utvilsomt også dypt forankret i de tradisjoner og verdier som var gjeldende der. De norske militære tradisjoner som forsvaret støttet seg til var så å si utelukkende blitt etablert i dansketiden, med 1628 som fødselsår for hæren og Christian IV som grunnlegger. Det er også kjent at den generelle interessen for den norske hærs historie og virke i dansketiden blomstret kraftig opp rundt oppløsningen av unionen mellom Norge og Sverige og i de påfølgende årene. Med basis i dette vil det være rimelig å anta at det var mer enn nok grobunn for vern av byggverk fra dansketiden innenfor enkelte miljøer.

Dette kan igjen sies å bekrefte den tidligere nevnte karakteriseringen til Myklebust hvor han sier at det til enhver tid er det gjeldende historiesyn som er styrende for hvordan kulturminnevernet arter seg.⁷⁰ At myndighetene til en viss grad kan sies å henge noe på etterskudd i forhold til kulturminneforkjemperne trekker igjen fram likheter mellom Dahls opprinnelig framstøt rundt Håkonshallen på 1840-tallet og de som prøvde å bevare festnings helhet i 1917.

⁶⁹ Morgenstjerne/Fortidsminneforeningen 1917, S.108

⁷⁰ Myklebust 1988, S.25

Morgenstjerne kan derfor i stor grad sies å være en representant for en organisasjon som i stor grad hadde sin opprinnelse og hentet sine tradisjoner fra dansketidens Norge og som Bergenhus Festning representert en byggverksmessig levning av. At nettopp han som kommandant på festningen var blant dem som sterkest tok til orde for å bevare festningsverkene oppført i dansketiden av kulturminnemessige årsaker burde derfor kanskje ikke virke så rart. Det kan også føyes til at så og si samtlige senere kommandanter ved festningen som har etterlatt seg noe skriftlig arbeid har på en eller annen måte beklaget resultatet av salgene i 1917 og stilt seg helt på linje med Morgenstjerne.

II.Kjøpmann Mowinckels innlegg

Formannen i Bergens Handelsforening J.E.Mowinckel representerte i motsetning til Morgenstjerne og Harry Fett et annet syn og var åpen for riving av deler av Bergenhus Festning. Handelsnæringen i byen var blant dem som ville tjene på en utviding av kaiområdet og Bergen Havn. Mowinckel påpeker i sitt innlegg som er trykket i tidsskriftet Vårt Vern Nr.4/1918 at han riktignok uttaler seg som en enkelt person men at resten av handelsnæringen i Bergen nok stiller seg bak hans uttalelser. Helt imot verning kan man riktignok ikke si at Mowinckel er, da han gir uttrykk for at man godt kan verne, men ikke på bekostning av framskrittet:

...jeg er selvfølgelig helt enig i, at saa langt som det gaar an maa der søkes tat tilbørlig hensyn til bevarelsen av det gamle; men valget kan komme til at staa mellem en stans i utviklingen og en uavkortet bevarelse av det gamle. I den slags tilfælder mener jeg at livets krav maa gaa foran, selv om dette skulde maatte medføre, at i og for sig værdifulde og kjære "mindesmerker" fra den gamle tid delvis maa fjernes.⁷¹

Videre i sitt innlegg utdyper han nødvendighet av nye og bedre kaianlegg rundt Vågen og hvorfor spesielt Bergenhus siden er verdifult område for akkurat dette grunnet sin beliggenhet. Han gir ved flere anledninger uttrykk for at man gjerne kan skåne så mye som mulig av festningen og at de allerede vernede byggverk som Håkonshallen og Rosenkrantzårnet selvsagt ikke skal røres. Noen, deriblandt Harry Fett, hadde foreslått at det ville være bedre å legge hele kaianlegget til andre siden av byen ved

⁷¹ Norges Vern 1918, S.9

Puddefjorden hvor det allerede var planlagt ett nytt og større kaiområdet. Men til dette er Mowinckel negativ og uttrykker at dette ville være å drive kulturminnevernet for langt og at dem som hadde fremmet forslaget neppe var kompetent nok til å ta en slik avgjørelse.⁷² Mowinckels grunnsyn kan oppsummeres med at vern av kulturminner var greit, men hvis de kom i veien for framskritt og økonomiske saker så måtte de vike.

Striden rundt salget av deler av festningsområdet kan på mange måter kalles en klassisk sak med kulturminnevern mot økonomisk interesser. Forkjemperne av vern brukte helt tydelig som det kan leses i innleggene fra Morgenstjerne og Fett så mange argumenter rundt festningsverkens unikhet og viktighet som mulig. Det kan her trekkes paralleller til Dahls tidlige arbeid rundt Håkonshallen, å bevare nettopp dette var av stor nasjonal viktighet og til framtidens fordel ifølge forkjemperne.

Selve saken endte med at utbyggerne fikk medhold på de fleste punkter og i løpet av 1920-tallet ble Ahlefeldts bastion (inkludert det forsenede batteri), Saluttbatteriet og Rundellen revet for å gjøre plass til havneanlegg og jernbanespor. Verneforkjemperen fikk riktignok tilslag på ett punkt, og det var bevaringen av Nordpyntens bastion, hvor festningens flaggstang har forblitt fram til i dag.

3.3 - Eksplosjonsulykken 1944

I. Verdenskrigen inntar Bergen

9.april 1940 ble Norge invadert av Tyskland og dermed dratt inn i den andre verdenskrig på alliert side. Selve Bergen Sentrum ble inntatt av okkupasjonsmakten allerede tidlig på morgningen samme dag og Bergenhus festning led samme skjebne. Festningen var på dette tidspunktet for lengst tatt ut av bruk som aktivt forsvarsverk og hadde derfor ingen direkte militær verdi. Den hadde riktignok fortsatt en administrativ rolle hvor den fungerte som residens for kommandanten og som hærens hovedkvarter på Vestlandet, noe den allerede hadde gjort gjennom flere århundrer. I tyske hender fortsatte festningen tilnærmet i denne rollen, men nå som hovedkvarter for “Admiral der Norwegische Westküste”, og dermed den tyske marinen i

⁷² Norges Vern 1918, S.10

landsdelen.⁷³

Krigen fikk de første årene liten innvirkning på festningen, for utenom oppføring av enkelte bygninger innenfor festningsområdet og på Koengen, samt påbegynnelsen av en større sambandsbunker. Alt dette ble relativt dramatisk forandret i løpet av 20. april 1944. Et ammunisjonsskip hadde ved en feiltakelse fått tillatelse til å legge til ved festningskaaien og tok fyr med en voldsom eksplosjon som følge. Om dette var en bevisst sabotasje eller et uhell er fortsatt noe uklart, selv om de fleste heller mot sistnevnte.

Resultatet av eksplosjonen var omfattende skader på de fleste bygningene rundt Vågen, samt i varierende grad på resten av Sentrum, men hardest rammet av alle ble Bergenhus Festning. På Håkonshallen forsvant hele taket og det meste av bygget ble utbrent innvendig. Rosenkrantzårnet raste delvis ut på siden som vendte mot Vågen og taket ble ødelagt. Aandre bygg som Kommandantboligen og Stallbygningen ble nesten fullstendig ødelagt og utbrent.

Ett noe uskarpt foto som viser kommandantboligen og deler av Rosenkrantzårnet etter ulykken sett ifra Vågen. Ammunisjonsskipet lå fortøyd rett foran kommandantboligen hvor det også er mulig å se store skader på selve kaaien. Opprinnelig er bildet tatt av en ukjent tysk soldat stasjonert i Bergen.

73 Litleskare 1998, S.32

To fotografier tatt ved Bradbenken som viser de omfattende skadene på Rosenkrantzårnet og Håkonshallen etter eksplosjonsulykken 20.april 1944. Begge bildene stammer fra en ukjent tysk soldat som var stasjonert i Bergen .

Den tyske marinekommandoen ville aller helst ha hele området sanert og ryddet så fort som mulig. Det fantes viktige kommunikasjonskabler og utstyr begravd i ruinene, samt at hovedkvarteret så fort som mulig måtte gjøres operativt igjen, som resultat av dette ble det planlagt en sprengning av Rosenkrantzårnet. På norsk side ble det fra antikvariske myndigheter etablert en komité noen få dager etter ulykken for å ta hånd om det praktiske og administrative arbeidet rundt en eventuell restaurering av området. Komiteen, hvor den tidligere nevnte arkitekten Gerhard Fischer hadde en ledende rolle, bestemte raskt at deres målsetninger var en provisorisk utbedring av skadene på minnesmerkene og andre antikvariske verdifulle bygninger for å hindre videre skader.⁷⁴ Dette var i direkte konflikt med okkupasjonsmaktens syn og norske protester gikk for døve ører, selv om det ble besluttet en utsettelse av sprengningen. Sett fra tysk side kan det ikke være stor tvil om at det var rent praktiske hensyn som gjorde at de ville ha området ryddet så fort som mulig og ikke ut i fra et antikvarisk fiendtlig ståsted. Hovedkvarteret utgjorde selve nervesenteret i den tyske militærmakten på Vestlandet og hver time som gikk uten dette operativt ville gi de allierte fordeler i den pågående verdenskrigen, om enn på et lokalt nivå. Fra norsk antikvarisk side ville dette representere en ren katastrofe, mange av bygningene ville gå tapt for alltid og med rydding de sammenraste massene ville store mengder originalt materiale forsvinne, noe som ville vanskelig eller umuliggjøre en eventuell restaurering.

På tysk side var det flere med antikvarisk bakgrunn som trådte hjelpende til og som lang og usikker møtevirksomhet sikret en akseptabel løsning for begge parter. Komiteen kunne deretter begynne sitt arbeid med å redde byggene fra videre forfall og sikre det som fortsatt stod. Videre ble planer for restaurering og gjenreisning lagt, hovedsakelig etter fredslutning i 1945, hvor området ble frigitt fra tysk kontroll og restriksjoner, noe som gjorde at arbeid kunne fortsette uforstyrret. Grus og løsmasser ble enten fjernet eller katalogisert, gjennom et møysommelig arbeid. Fischer så selv mulighetene med den kommende restaureringen: "Meget har vi tapt - en del for alltid. Men det meste - og viktigste - kan vi ennå få igjen."⁷⁵ Med dette tok han kontrollen over en lang restaureringsperiode som varte helt fram til 1961.

74 Bergen Historiske Forening 1970, S.203

75 Litlekare 1998, S.43

II. Gjenreisning og ny restaurering

Det tidligere restaureringsarbeidet ble beholdt og gjenoppbygget hvor det lot seg gjøre og forbedret i tilfeller hvor man fant nye bevis for at det tidligere arbeidet hadde vært feil. Til forskjell fra tidligere holdt man rekonstruksjonsmomentene til et minimum. Nye oppføringer som foreksempel trappeinngangen til Håkonshallen ble laget i en mer beskjeden og tidsmessig stil, i motsetningen til den som var oppført i 1880-årene og som var i imitert middelalderstil. Dette kan sies å være uttrykk for det Myklebust kaller det såkalte Tilslutningsprinsippet, som betegner en restaurering med tilføyelser i en kunstnerisk fullverdig, men moderne uttrykksform.⁷⁶ Samtidig ble også kalkpussen som hadde utgjort veggene på både Håkonshallen og Rosenkrantzårnet fjernet. De bare steinmurte veggene skulle nå tale for seg da Fischer mente at byggenes historie letter kunne sees og leses gjennom dette, i stedet for at denne delen var dekket til. Fischer kan her sies å gjøre seg til talsmann for en linje hvor minimalt med inngrep i det originale er det som er ønskelig, selv om gjenreisningen i seg selv nødvendig nok betydde en del drastiske tiltak av bygningsmessig art.

Bildene viser den opprinnelig restaureringen av Håkonshallen til venstre og slik den ble gjenreist etter krigen til høyre. Bildet til venstre er et gammelt postkort.

76 Myklebust 1988, S.27

Flere av komiteens medlemmer har i sine senere skrifter uttrykt bekymring for at samarbeidet med tyskerne til og begynne med ville bli sett på som fraternisering med okkupasjonsmakten av befolkningen generelt i samtiden. Videre at dette ville skape motstand mot hele prosjektet og at den store mengden ressurser som ble brukt på restaurering ville bli sett på som overflødig luksus i en periode hvor det ble prioritert å reparere infrastruktur og samfunnsviktige funksjoner samt å skaffe folk husly. Det ser derimot ut til at bekymringene ikke har vært nødvendige, ut i fra det som beskrives. I en artikkel om arbeidet skrevet av Robert Kloster som selv var del av komiteen skriver han at:

...eksplosjonskatastrofen i all sin gru ble et sjokk som rusket kraftig opp i vår antikvariske bevissthet og som gjorde selv de mest lunkne og likegyldige klar over hvilke verdier vi holdt på å miste. I årene som fulgte ble gjenreisning av minnesmerkene et allment ønske.⁷⁷

Sett i forhold til den generelle opinionen, eller rettere sagt mangel på sådan, hundre år tidligere så ser befolkningen i Bergen på dette tidspunktet ut til å ha sluttet opp om prosjektet, selv i en tid med stor mangel. Om dette er noe som har skjedd “over natten” er heller vanskelig å si, slikt er det ikke forsket noe spesielt på i dette tilfellet. Sannsynligvis kan det her mer være snakk om noe som har skjedd veldig langsomt over tid gjennom en stille og gradvis bevisstgjøring og eksponering, kanskje bevisst men like eller om ikke mer sannsynlig, ubevisst.

Gjennom flere tiår hadde man blitt vant til tanken og den nye situasjonen med disse nasjonalminnesmerkene i sin nærhet og de har derfor sannsynligvis blitt en naturlig del av bybildet. Selv om byggverkene allerede hadde vært en del av byen i flere hundrede år, så var det etter Dahls begynte sitt arbeid i nytt lys og med en ny hensikt. Muligens kan et passende uttrykk for dette være at man ikke vet hva man har før man har mistet det eller snart kan komme til å miste det, som var tilfellet i denne saken.

Til dette kan det føyes til følgende fra Generalmajor Ragnvald Roscher-Nielsen som selv var kommandant ved festningen like etter krigen:

⁷⁷ Bergen Historiske Forening 1970, S.217

Et helt vesentlig uttrykk for almen anerkjennelse av Bergenhus's iboende kulturverdier ligger i femti - og sekstiårenes storstilte restaurering av den ille tilredte Festningen. De store avispolemikene omkring den eksteriøre utforming vitner om et hengivent engasjement fra befolkningens side og er i seg selv et vitnesbyrd om *følelsene* for Bergenhus. Restaureringen foregikk i offentlig regi, men ble sterkt stimulert og støttet og båret fram gjennom en sterk privat medvirkning.⁷⁸

Det arbeidet som Fett, Morgenstjerne og andre hadde lagt ned i å prøve å redde festningsområdets helhet noen tiår før kan kanskje sies å her komme til syne i befolkningens holdninger generelt. Ikke lenger er det bare snakk om middelalderbyggene, helheten og det samlede området vekker nå interesse. En viss likhet med Dahls tidlige arbeid bør dette kunne sies å ha, en mindre gruppe begynner arbeidet og gradvis over tid smitter det over på de bredere lag av befolkningen. Holdningene til noen få blir tilslutt den generelle og delt av de fleste. Debatten var ikke lenger forbeholdt eller interessant for kun en liten gruppe spesialister, men hadde spredte seg til hele befolkningen. Kloster forteller videre om dette:

Restaureringsarbeidet ble også fulgt med våken oppmerksomhet som flere ganger slo ut i heftige offentlige debatter der kampen stod om gjenopprette status quo ante bellum *med* eller *uten* visse justeringer av historisk eller arkitektonisk art.⁷⁹

Kloster avslutter sin artikkel med: "De (Bergenhus og byggverkene) angikk oss på en annen og mer direkte måte enn før".⁸⁰ Kortere og mer konsist kan vel egentlig ikke holdningsendringen til festningen som kulturminne beskrives.

78 Roscher-Nielsen, S.90

79 Bergen Historiske Forening 1970, S.217

80 Bergen Historiske Forening 1970, S.218

3.4 - Verneplan av 1996 og Landsverneplanen for forsvaret

I. Verneplanens innhold

Som en følge av slutten på den kalde krigen og jernteppets fall ble det i 1994 iverksatt en omfattende omorganisering og redusering av den norske hæren.

Dette medførte blant annet at hærens nærvær på Vestlandet ble redusert til et minimum, noe som igjen betydde tilsvarende for tilstedeværelsen ved Bergenhus Festning. Som følge av dette tok kommandanten General Økland initiativ til å få utarbeidet en verneplan for festningen.⁸¹

Ett mer håndfast dokument for bestyring og forvaltning av området skal ifølge tidligere Litlekare ha vært ønskelig i lang tid og han uttrykker selv stor glede over dens tilblivelse. Så og si fra perm til perm i hans bok om Bergenhus kan man lese det sterke engasjement den tidligere kommandanten har for festningen og nærområdet. Dette er utvilsomt noe som også i stor grad farger boken og framstillingen som gis av saken. En balansert framstilling kan det nok derfor ikke kalles, men i rollen som et personlig dokument har den derimot en stor rolle.

Verneplanen er en omfattende rapport og gjennomgang av festningens tilstand og historie, totalt på rundt 100 sider. Hver bygning og struktur ble detaljert behandlet og framtidig status foreslått. For de fleste var det aktuelt med fredning av eksteriør og i en del tilfeller også interiør, enkelte bygg av nyere dato (fra 1930-tallet og senere) gis det mulighet for å forandre eller rive, hvis dette skulle være ønskelig. Disse karakteriseres som "bygninger av mindre antikvarisk og historisk interesse."⁸² Bygninger som har fått fredningsstatus medfører at det er forbudt med noen som helst former for forandring. Ved arbeid utover vanlig vedlikehold skal tillatelse til slikt søkes ifra antikvariske myndigheter. Det er heller ikke mulig å forandre farger, detaljer eller materialer og ved vedlikehold skal kun tradisjonelle materialer og metoder brukes.⁸³ Hvis man skal tro planen og ta alt som er skrevet alvorlig så kan nesten ingenting gjøres innenfor stedet uten høyere godkjenning, dette gjelder til og

81 Litlekare 1998, S.143

82 Verneplan for Bergenhus Festning 1996, S.25

83 Verneplan for Bergenhus Festning 1996, S.29-30

med ned til beplanting. På mange måter representerer den derfor et kraftig brudd med tidligere tiders syn på området.

Eksempel på restaurering av festningsmurer etter gamle prinsipper og løsninger, ett tidkrevende og grundig arbeid.

Det videre formålet med verneplanen og fredningen av området kan i korte trekk beskrives som følgende med utgangspunkt i selve planen:

- sikre og ta vare på et i nasjonal sammenheng enestående kulturmiljø med de kulturhistoriske, arkitektoniske og landskapsmessige element som bidrar til å gi området dets særpreg. Formålet er å sikre miljøet med en rekke elementer fra viktige perioder i landets historie og som har hatt sin spesielle funksjon knyttet til statsmakten og forsvarets virksomhet.⁸⁴
- Viktig mål med fredningen er at området bevares og forvaltes som en helhet og at den visuelle og funksjonelle sammenhengen mellom enkeltobjekter og mellom ulike deler av miljøet opprettholdes.⁸⁵
- Fredningen av festningen skal sikre de fortifikatoriske anleggenes utforming og struktur og de kulturhistoriske verdiene de representerer i forhold til områdets funksjonelle og militærhistoriske betydning.⁸⁶

84 Verneplan for Bergenhus Festning 1996, S.28

85 Verneplan for Bergenhus Festning 1996, S.28

86 Verneplan for Bergenhus Festning 1996, S.28

- Videre å sikre bygningene og miljøet som eksempel på 18- og 1900- tallets restaureringsprinsipper.⁸⁷

Inntrykket man får av dette er at helheten fastsettes som veldig viktig, det nasjonale og historiske trekkes også fram for å påvise stedets unikhhet og for å legitimere formålet.

Bildet viser det nyrestaurerte partiet som vist under presentering på S.64..

Kulturbegrepet går også igjen flere steder og er blitt et flittig brukt ord i forsvarsammenheng generelt de siste årene. Mange vil kanskje ikke forbinde forsvar og kultur som begreper, i alle fall ikke i den sivile sfæren. Det militære har stort sett fungert som en lukket organisasjon som bare en begrenset del av befolkning har hatt adgang til eller kontakt med. På mange måter har det fungert som et samfunn i samfunnet, med like mange tradisjoner, begreper og identiteter som man kan finne ellers i det sivile samfunnet. Det er på mange måter også sterkt kulturbetinget gjennom aktiviteter, tradisjoner og faktisk noe gjennom noe så enkelt som den uniformerte bekledningen, som skifter på nøyaktig samme måte som sivil mote. Dette er noe jeg selv kan bekrefte fra min egen kontakt med forsvaret gjennom mange år. Festningsverkene framstår på denne måten dermed som den bygningsmessige delen av denne kulturen.

87 Verneplan for Bergenhus Festning 1996, S.28

Det poengteres flittig videre gjennom formålene om nettopp ivaretakelsen av denne bygningsmessige delen som den historiske arven som forsvaret har og hvordan helheten med det omliggende samfunnet bør ivaretas. Det siste punktet viser også til at det vernearbeidet som allerede er blitt beskrevet i oppgaven tidligere i seg selv nå er blitt verneverdig som uttrykk for datidens syn og metoder. Sannsynligvis har man her funnet kvaliteten på nettopp dette arbeidet til å være såpass bra at det gjennom den rent håndverks og fagmessige utførelsen bør ivaretas.

En av grunnene som også oppgis for etableringen av en verneplan for Bergenhus var et økende “arealpress“, noe som det nevnes at nettopp Bergenhus var spesielt utsatt for og som gjorde at festningen ble den første i landet hvor en slik plan ble utarbeidet.⁸⁸ I motsetning til verneplanen går Litleskare mer i detalj på dette punktet og retter sterk kritikk mot kommunen som gjennom flere tiår hadde lansert planer og forslag som ville legge beslag på varierende deler av området. Hovedsakelig har dette blitt rettet mot Koengen, som er et av de veldig få åpne og lite bebyggende områdene i Bergen Sentrum. Dette har varierte fra parkeringsplasser for bobiler, brede gateløp, trafikk sirkler, underjordisk parkeringsplass og til utgangspunkt for flere foreslått tunneler med forskjellige inn og utgangspunkter på Koengen. En offisiell utredning av det slaget som verneplanen var ville sannsynligvis ikke være ute etter å skape splid eller henge ut noen. Den er ganske vag angående akkurat definisjonen på dette “arealpresset” og hvem det er som utøver det, men derimot ville Litleskare som privatperson og forfatter kunne tillate seg å skrive fritt om temaet, nå som pensjonist.

Verneplanen gir på forskjellige måter uttrykk for hvordan synet på kulturminnevern har forandret seg. Sett mot tidligere var det vanlig å frede enkeltbygg, ofte spredt og tilfeldig, med få eller ingen restriksjoner på området rundt dem. Dette har gitt utslag i verneverdige byggverk mer eller mindre inneklemt mellom nyere bygg og som har gitt liten antikvarisk harmoni rundt mange bevarte og verneverdige strukturer. Med verneplanen freder man så å si et helt kulturmiljø, i dette tilfellet festningen og legger klare retningslinjer for bruk og forvaltning. Dette er i stor grad uttrykk for en nyere tankegang som kan oppsummeres slik: “Det er bebyggelsen i *landskapet* som forteller kulturhistorie. Derfor er det ofte like viktig å skåne landskapet som å skåne selve

⁸⁸ Verneplan for Bergenhus Festning 1996, S.2

bebyggelsen.”⁸⁹ Ut i fra dette bør det være mulig å trekke paralleller med den tidligere perioden med salg av militære eiendommer. Verneplanen gir klart hentydninger til å være et offisielt dokument som skal hindre enhver form for slike aktiviteter i framtiden og som setter en klar ramme rundt området.

Bildet til venstre viser utsikten fra festningen mot Byfjorden/Sandviken og hvordan havnelagrene dekker til festningen i denne retningen. Bildet til høyre er tatt i 1940 og viser den frie utsikten mot fjorden som dette punktet opprinnelig hadde. Sistnevnte bilde er tatt av en ukjent tysk soldat i 1940.

Koengen sett fra Sverresborg, man kan her se hvor nært hotellet er plassert selve festningen.

Både foran og bak festningen ble det på 1950- og 1960-tallet bygget høye bygninger, et høyt og stort fiskeindustribygg på havnesiden, mens Orion Hotell sprang opp på bysiden. Litleskare gir selv følgende karakteristikkk på dette: “ødeleggelsen av

89 Johnsen 1986, S.18

Holmens og Bergenhus' monumentale profil, som en gang var byens adelsmerke verden over.”⁹⁰ Det er kjent at da dette ble gjort mot forsvarets vilje men da eiendommen var privat så var det lite man på dette tidspunktet kunne gjøre. Streng byggeklausuler var noe som på dette tidspunktet lå lengre fram i tid.

Sett ifra Nordnes gir disse byggene festningen et noe inneklemt preg og den kan ikke sees nordfra, hvis man skulle komme fra den retningen, til dette sperrer fiskeindustribygget. Festningen sees derfor best ifra den indre havnen, noe som også kan sees med at det er denne vinkelen som er den vanlige på bilder og postkort. Sett i forhold til Akershus Festning som ligger fritt og ruvende over Oslo havn har derfor Bergens egen festning vært betraktelig mer uheldig. Resultatene av det mange, med Litleskare i spissen, karakteriserer som fortidens kortsiktig politikk er derfor vanskelig å gjøre noe med og er høyst synlige. Slik den nåværende verneplanen er lagt opp ville noe slikt vært relativt vanskelig eller kanskje også umulig å få bygget i nåtiden, noe som igjen fungerer på illustrasjon på hvordan kulturminnevernets omfang har forandret seg.

Bildet viser Rosenkrantzårnets "konkurent", nåværende Thon Hotell Bergen Brygge.

90 Litleskare 1998, S.140

Bildene viser Sverresborg, fra ett ca.100 år gammelt postkort til venstre, til høyre et bilde tatt i senere tid. Man kan her også se plasseringen på en av de ny informasjonstavlene..

II. Festningsverk til glede for alle

Med utgangspunkt i verneplanen og omorganisering av forsvarets eiendommer har det blitt etablert en organisasjon kalt Nasjonale Festningsverker, som i 2002 ble gitt mandat til å forvalte mange av Norges festninger og mindre verker i sivil bruk.

Selv beskriver organisasjonen seg slik på sin nettside www.nasjonalefestningsverk.no:

Nasjonale Festningsverker (NFV) skal bringe festningene inn i en ny tid og bevare deres egenart og historie gjennom å utvikle festningene til attraktive arenaer for kultur, næringsliv og opplevelser.(...) Nasjonale Festningsverk har som ambisjon å skape nytt liv på historisk grunn. Vårt fagmiljø forvalter Forsvarets kulturminner gjennom å ivareta og utvikler festningsverkene, militære kulturminner samt arkeologiske kulturminner på forsvarets grunn.

Det argumenteres videre for hvordan åpenhet for publikum gir muligheter for nye aktører og hvordan dette igjen gir grobunn for næringsvirksomhet, arrangementer og utstillinger. Et eksempel fra Bergenhus som her kan trekkes fram er de årlige sommerkonsertene med forskjellige internasjonale artister som Sting, Black Sabbath, Elton John og for 2008 Metallica, REM og Foo Fighters. Disse holdes på den store åpne Koengen plassen og bringer sammen ti tusenvis av tilskuere ved hver konsert.

Dette kan igjen bringe tilbake Dahls tanker rundt Håkonshallens mulige rolle som byens storstue og festhall. Men i dette tilfellet tatt ut av selve hallen og overført til selve festningen, i en påfallende likhet med utviklingen av bygningsvernet ifra fredning av enkeltbygg og over til hele fredning av hele miljøer. I fra bare Håkonshallen har fest og møtepotensialet gått over til å gjelde hele festningen, men i

Bildet viser en nyoppført lysløype over Koengen bak festningen som del av en "revitalisering" av dette området som tidligere var preget av asfalterte parkeringsplasser.

moderne former. Festningen kan derfor karakteriseres som en kulturell arena på historisk grunn og danner dermed bakteppet for en rekke tilstelninger, opplevelser og aktiviteter, både i nåtid og etter alt å dømme også i framtiden.

Bildet viser infotavler av den typen som det nå finnes flere av på Bergenhus Festning.

På side 71 kan man se bilde av en av informasjonstavlene som har blitt satt opp i løpet av de siste årene på festningen og viser på mange måter det nye “imaget” og måten som forsvaret vil presentere sine gamle festningsverk på i en ny tid. For utenom et omfattende kart over området møtes man med overskriften “Festningsverk til glede for alle”. Videre skrives det kort om NFVs hensikt og oppgave om å videreutvikle området, i stor grad sammenfaller dette med det som allerede finnes på organisasjonens nettsiden og forteller egentlig ikke noe nytt i forhold til den. Men som kort informering bør den kunne sies å fungere.

Ønsket om åpenhet er riktignok ikke noe nytt fenomen, Litleskare beskriver flere varierende tiltak iverksatt i hans tid som kommandant (1980-85) som ble satt igang for å åpne området mer for allmennheten. Dette gjaldt blant annet åpning av Sverresborgområdet som i større grad hadde vært stengt før. På mange måter kan man si at gjennom verneplanen har ønsket om åpenhet blitt mer institusjonalisert og formalisert, og gjennom NFV har man satt et organisatorisk tak på det hele.

For mange vil gjerne høye og mørke festningsmurer virke ekskluderende og på en måte kanskje også truende eller uhyggelige, de er tross alt opprinnelig laget for å holde en gruppe ute og forhindre de samme å komme inn. Dette er noe jeg selv kan huske fra barndommen hvor festningen inneholdt et mye større synlig innslag av uniformert personell, selv om den ikke hadde noen direkte form for militær funksjon så kunne man fortsatt ane de opprinnelige byggherrenes hensikt. Inntrykket av at her gjaldt det å trå varsomt eller så var det rett ut satt sterkt, selv om dette kanskje ikke var hensikten fra militær side i nyere tid. Men det var tross alt militært område og var merket deretter med skilt og advarsler, det skal sies at dette riktignok også ga det hele en viss spenning for en ung gutt å tumle rundt på et slikt sted..

Dette nye “imaget” som ser ut til å være synlig ønsket ifra forsvarets side bryter dermed helt tydelig med gamle inntrykk, i alle fall sett med egne øyne og gjennom gamle minner. Dette framheves gjennom uttrykk som “ny tid” og “utvikling”, ord som stort sett kan karakteriseres til å ha en positiv og framtidsrettet klang i moderne ører. På mange måter kan man dermed si at dette på sett og vis er kronen på det verket J.C.Dahl ga grobunn for sommeren 1839, selv om det hele nok er gått betydelig

lengre og på et mye større plan enn hva han opprinnelig foreslo for Håkonshallen og i det hele tatt kunne forestille seg lokalt i Bergen. Gjennom bruk og åpenhet vil man prøve å presentere og bevare hele stedet som en historisk og kulturell enhet, og gjennom dette videreutvikle det som et kulturminne. På mange måter kan man si at NFV gjør bruk av det Myklebust kaller nyttebegrunnelsen. Med dette menes det at man påpeker verdiene i de eldre byggen ut ifra et vidt grunnlag, alt fra byggverkene som økonomisk ressurs og til symbolsk verdi.⁹¹

Tatt i betraktning av de tidligere tiders verneforsøk som har blitt framstilt i denne oppgaven kan det stilles spørsmål ved den første setningen på informasjonstavlene. Den hevder at Bergenhus Festning er en av landets eldste og best bevarte festninger. Dette må kunne sies å harmonere heller dårlig hvis man har eiendomssalget i 1917 i bakhodet. At festningen kan være en av de best restaurerte med tanke på Håkonshallen og Rosenkrantzårnet er det nok få som vil ha noe å utsette på. Men en gjennomgang av de fleste andre nasjonale festningsverker som beskrevet i boken *Norges bedste Værn og Fæste* viser at få eller ingen av de andre festningene har gjennomgått demoleringer av den typen som skjedde ved Bergenhus i 1917. Ut ifra bildene og kartene i denne boken ser det heller ikke ut til at noen av dem er bygget inne bak hoteller og næringsbygg på samme måte som Bergenhus er. Til eksempel troner Akershus fritt over Oslo havn mens Bergenhus sett fra sjøen ligger mer gjemt bak havnelagere. Sett ut ifra denne sammeligningen med de andre festningsbyen i Norge så havner Bergen objektivt sett dårlig ut og langt nede på listen over de best bevarte festningene i Norge. Teksten på infotavlen bør derfor kunne karakteriseres som en noe begrenset sannhet alt ett hva man ligger i begrepet "bevart"

Nasjonale Festningsverker vil utvilsomt prøve å framstille sine bygg i så godt lys som mulig gjennom sin forvaltning, "Image is everything" som det heter i et engelsk ordtak. At festningen mangler mye av sine murer og det meste av sin originale havneprofil er heller ikke nevnt i den historiske oppsummering som er del av infotavlen. Skal man tro den så er festning nesten like hel som da den ble bygget. En enkel infotavle er nok uansett for liten til å kunne forklare de kompliserte prosesser som er beskrevet i denne oppgaven og det vil nok heller aldri kunne bli tavlens formål.

91 Myklebust 2002, S.11

Oppsummering kapittel 3

I kapittel 3 har hovedvekten blitt lagt på tre forskjellige hendelser som har hatt en relativt stor innvirkning på Bergenhus Festning som kulturminne på 1900-tallet. Første og andre del har vært det store salget av militære eiendommer ved overgangen fra 1800 til 1900-tallet hvor betydelig arealer med festningsverker ble solgt til Bergen kommune. Deler av Bergenhus Festning ble her skjært bort til fordel for det planlagte havneanlegget Skoltegrunnskaien og kulturminnevernere allierte seg her med festningens kommandant i et forsøk på å snu deler av det vedtaket. Hovedsakelig har saken blitt gjennomgått sett gjennom argumentasjonen til kommandanten Generalmajor Morgenstjerne hvor han taler for viktigheten av å bevare festningens historiske helhet, noe som igjen faller for døve ører.

Del tre omhandler eksplosjonsulykken i 1944 og den effekten den hadde på den offentlige og allmenne opinionen i samtiden. Dette representerer et skille fordi interessen og viljen til å bevare og verne det som hadde blitt skadet ble så omfattende i brede lag i samtidens samfunn som et resultat av møte med ødeleggelsene.

Del fire har sett på forskjellige sider av Verneplanen for Bergenhus som ble satt sammen i 1996 og som på mange måter er det langsiktige resultatet av erfaringer høstet gjennom årene, noe de to tidligere delene representerer en markant bit av. Formålet med verneplan er videre å totalsikre området for framtiden gjennom detaljerte oppmålinger og bestemmelser. Dette skal i samvirke med den nye organisasjonen dedikert til norske festningsverker sikre at disse byggene brukes og utvikles som kulturminner under et samlet og enhetlig styre.

Konklusjon

Det første spede forsøket på noen form for bevaring av kulturminner ved Bergenhus Festning ble gjort av maleren J.C Dahl da han "gjenoppdaget" Håkonshallen i 1839. Det kan sies at det på dette tidspunktet ikke fantes noen offisiell holdning til bygget som kulturminne da konseptet om dette var relativt nytt og heller ukjent i Norge. Dahl så det maleriske og piktoreske i hallen, helt i tråd med hans filosofi som nasjonalromantisk maler. Som en glad amatør med en ny ide kan man si at han frontet sitt prosjekt med glød og iver, men møtte liten forståelse.

Gradvis tok andre over arbeidet og satt mer vitenskapelige rammer rundt det, diverse opprop og holdningskampanjer satt sine spor og tilslutt ble Håkonshallen et nasjonalt prosjekt. Den offisielle holdningen til hallen på dette tidspunktet var i tråd med de nasjonalromantiske vyer og ble brukt som en del av nasjonsbyggingen i tiårene fram mot selvstendigheten i 1905. Det var ikke noe lenger et spørsmål om hallen skulle restaureres, men hvordan. De forskjellige aktørene hadde alle sine synspunkter. Samtlige med røtter i den unge verneideologiens forskjellige forgreninger, noe som igjen ga utslag i kraftige krangler og harde fronter.

Ved århundreskiftet var hallen ferdig restaurert og inviet. Men samtidig begynte kulturminnespørsmålet å bli reist om mer enn bare Håkonshallen og Rosenkrantzårnet. Hele festningen begynte nå å bli interessant som del av et paradigmeskifte i den offisielle verneideologien. Den offisielle holdningen til festningsverkene som kulturminner var på dette tidspunktet i forandring og man kan se dette gjennom motstanden mot eiendomssalget som begynte å gjøre seg gjeldende blandt prominente samfunns personer som Harry Fett og Generalmajor Morgenstjerne. Fra bare å ha interesse for middelalderbygg hadde fornminnebevegelsen gått over til å oppfatte alle tidsperioder som interessante. Festningsverkene ble sett på som statlige monumentalbygg, men det som kan kalles den folkelige forankring ser ut til å manglet til sammenligning med senere. Vern var fortsatt et domene i stor grad styrt av eksperter med tung faglig ballast. Bakgrunnen for bevaringsforsøkene ved festningen gjort av Fett, Morgenstjerne og andre på dette tidspunktet var for å forhindre salg og ødeleggelse av deler av festningsområdet som ellers var relativt uberørt.

Motforestillingene til vern av området gjorde seg gjeldende blant dem som hadde økonomiske motiver for dette og de vant også igjennom på de fleste punkter. Det omfattende salget ser ifølge Fett ut til å ha vært eksepsjonelt spesielt i sitt slag og ser ut til å ha stilt Bergen i særklasse som "versting" på akkurat dette området.

Etter eksplosjonsulykken i 1944 innledes en ny fase hvor oppslutningen rundt restaurering og vern av festningsområdet kan sies å gå fra noen høyere samfunnspersonligheter og over til å få tilnærmet total oppslutning. Fra sentralt hold ble det sett på som en nasjonal oppgave å gjenreise området, det var ikke lenger snakk om å selge noe som helst av festningen slik det hadde vært akseptabelt før. Gjenreisning og total restaurering av det som krigen hadde skadet ble bakgrunnen for det siste omfattende restaureringsarbeidet ved Bergenhus. Denne gangen uten motforestillinger, selv om det som tidligere var krancling rundt detaljspørsmål. Men til forskjell fra tidligere foregikk ikke dette lenger i ekspertenes lukkede rom, men ute blant befolkningen som helhet.

Festningsverkene har i nyere tid gått over til å bli brukt som kulturell arena for mange former for arrangementer, dette brukes også som del av begrunnelsen for videre bevaring og forvaltning av dem. Den offisielle holdning kan sies å være at festningsverkene sees på som historiske og kulturelle klenodier, med en økende kulturell og symbolsk verdi. Vern gjennom bruk har nå blitt et ledende argument, festningen skal ikke bare være et livløst friluftsmminnesmerke men skal også fungere aktivt i bybildet på forskjellige måter. Området er blitt revitalisert for å tilby de besøkende en form for historisk opplevelse og nærhet i større grad enn før. Festningen framstilles som spennede og ekte, den har røtter tilbake til Bergen bys opprinnelsen og kan gi den enkelte en unik opplevelse, om kanskje ikke like sterk som den som vekket J.C.Dahl i 1839.

Tidligere tiders arealpress nærliggende nybygging har gjort seg gjeldende og festningen har som resultat av dette en dårligere "profil" og synlighet enn sine slektninger i andre norske byer. Hvorvidt det her kan snakkes om et bergensfenomen skal være usagt. Men sammenlignet med de andre tilsvarende festningene i Norge kommer Bergenhus dårligere ut på mange måter, hovedsakelig være gjentatte avhendinger av festningens områder og nybygg av næringsdrift rundt den.

I grove trekk kan man beskrive Bergenhus Festnings tilblivelse som kulturminne ved at deler av den ble oppdaget av en enkelt mann med en ide, som igjen ble viderutviklet av en gruppe spesialister. Fra den snevre interessen rundt bare noen få bygg utviklet vernet seg til å gjelde hele området, flere deltok etter hvert og til slutt ble den omfavnet av hele byens befolkning. Til slutt kom staten inn og lovregulerte hele festningsområdet til ett enhetlig og beskyttet kulturminne.

English summary

The purpose of this masterdegree subject is to find out how the fortressworks of my hometown Bergen became buildings of cultural heritage. This has been done through a historical context by describing and analyzing the various attempts at preservation and restoration of the buildings within the walls of Bergenhus Fortress. The first stepping stone was taken by the famous painter J.C.Dahl who in 1839 visit his city of birth and suddenly looked at the old hall used for grain storage at Bergenhus Fortress with new eyes and ideas. As a student of the romantics movement he started an attempt at raising the popular conscience to the fact that the hall was the old stonehall of the norwegian medieval kings, His attempts failed, but he was later followed by others who picked up the trail were Dahl left it. Gradually the hall became the focal point of the norwegian nationbuilding process and experts analyzed every part of it to discover its old structural secrets. The early cultural preservation society only had interest in the medieval era, but this changed and gradually the whole fortress that was mostly a 17th century product became the point of interest. The whole structure now became a cultural preservation effort instead of only a few of the buildings within its walls. Still the governmnet sold of parts of the fortress in 1917 as the financial elite of Bergen wanted to expand the nearby harbour and needed to demolish parts of the fortress to do so.

During worldwar 2 a large explosion ruined large parts of Bergen city center, including the fortress. It was later painstakingly rebuilt and this awakend the slumbering cultural heritage interest of the city population. In recent years the armed forces property administration has started a project to renew the fortress, not through rebuilding but by "re-inventing" the fortress as a unique place of cultural events and understanding.

Litteraturliste

Bendix, Regina 1997. *In Search of Authenticity. The Formation of Folklore Studies.*
Madison, Wisconsin. Wisconsin University Press.

Berg, Roald 2001. *Norsk forsvarshistorie Bind 2.*
Bergen, Eide Forlag A/S

Bergens Historiske Forening 1970. *Skrifter Nr.69/70 1970.*
Bergen, J.D.Beyer A.S Boktrykkeri

Bjørsvik, Elisabeth. Sky, Per Kåre 1996. *En festnings i utvikling og forandring,
Bergenhus 1646-1996.*
Forsvarets Bygningstjeneste/Bryggens Museum

Bø, Sigrid. Eilertsen, Turid Følling 1994. *Framover med fortida; Innføring i miljø og
kulturvernarbeid.*
Oslo, Det Norske Samlaget

Eriksen, Anne 1999. *Historie, minne og myte.*
Oslo, Pax Forlag A/S

Eriksen, Anne. Garnett, Jan. Selberg, Torunn 2002. *Historien inn på livet.*
Nordic Academic Press

Eriksen, Anne 2007. *Topografenes verden; Fornminner og fortidsforståelse.*
Oslo, Pax Forlag A/S

Ersland, Geir Atle. Holm, Terje H. 2000. *Norsk forsvarshistorie Bind 1.*
Bergen, Eide Forlag A/S

Fischer, Gerhard 1980. *Norske kongeborger, bind 2: Bergenhus.*
Oslo, Gyldendal

Fjell, Odd T. 1999. *Klart til strid - Kystartilleriet gjennom århundrene*.
Oslo, Kystartilleriets Offisersforening

Foreningen til Norges fortidsminnesmerkers bevaring 1917. *Årbok nr. 73*
Oslo, Foreningen

Foreningen til Norges fortidsminnesmerkers bevaring 1993. *Årbok nr. 147*
Oslo, Foreningen

Foreningen til Norges fortidsminnesmerkers bevaring 1999. *Årbok nr. 153*
Oslo, Foreningen

Harbitz, G Prah 1929. *Bergen befestningers Historikk 1895-1929*.
Bergen (ikke utgitt manuskript)

Harris, Christopher John 1991. *Bergen i kart; fra 1646 til vårt århundre*.
Bergen, Eide Forlag A/S

Hansteen, Hans Jakob 1972. *Bergen - bevaring og rehabilitering*.
Byutviklingsseksjonen i Bergen

Hobson, Rolf. Kristiansen, Tom 2001. *Norsk forsvarshistorie bind 3*.
Bergen, Eide Forlag A/S

Høie, Linn Merete 2003. *Kulturinstitusjonenes fortelling om vikingtiden*
Hovedfagsoppgave i arkeologi, Arkeologisk Institutt ved Universitetet i Bergen

Johnsen, Yngvar 1986. *Vern av kulturminner i Norge - en håndbok for kommunale
administrasjoner*.
Oslo, Universitetsforlaget A/S

Kjeldstadli, Knut 1999. *Fortida er ikke lenger hva den var*.
Oslo, Universitetsforlaget

Krogstad, Morten 1983. *Har kommunen noen fortid?*
Oslo, Universitetsforlaget

Lexow, Einar 1929. *Haakonshallen*
Bergen, John Griegs Forlag

Lidén, Hans Emil 1991. *Fra antikviteten til kulturminne.*
Oslo, Universitetsforlaget

Lidén, Hans Emil 2005. *Nicolay Nicolaysen - Et blad av norsk kulturminneverns historie.*
Oslo, Abstrakt Forlag

Litleskare, Ola 1998. *Bergenhus - på kryss og tvers.*
Bergen, Alma Mater Forlag

Massey, Doreen 1997. *En global stedsfølelse I: På sporet av byen.*
UIB, Kompendium for KUVI301(2004)

Myklebust, Dag 1988. *Kulturarv og vern. Bevaring av kulturminner i Norge.*
Oslo, Universitetsforlaget

Myklebust, Dag 2003. *Kulturminnevernets begrunnelse- en pest eller rett og slett bare en plage? I Verneideologi, red. av Elisabeth Seip, s. 7-19. NIKU Tema 5*
Oslo

Norges Vern : Illustrert forsvarsorgan. Bind Nr.4 1918
Bergen

Parker, Marjorie 1981. *Vern om faste kulturminner - en samfunnsoppgave.*
Oslo, Universitetsforlaget

Stangeland, Gro. Valebrokk, Eva 2001. *Norges bedste værn og fæste.*
Wigestrand Forlag

Strømsnes, Astrid Margareth 2003. *“Slik er det med museer...”*

Hovedfagsoppgave i kulturvitenskap, IKK ved Universitetet i Bergen

Wilberg, Janne (leder) 2000. *Landsverneplanen for Forsvaret, Katalogdel Sør og Vestlandet, Trøndelag og Nord-Norge.*

Oslo, Forsvarets Bygningstjeneste.

Internettkilder

Protokoll for katastrofeutvalgets antikvariske komité (1944-45):
<http://da2.uib.no/cgi-win/WebBok.exe?slag=lesbok&bokid=antik>

Verneplan for Bergenhus Festning:

<http://www.verneplaner.no/?f=bergenhus>

